

Havelte: Een Casestudie naar Economische & Neveneffecten van een militaire basis

Ruud Vaanhold

Economische Geografie

Rijksuniversiteit Groningen

Januari 2012

Havelte: Een casestudie naar economische en neveneffecten van een militaire basis

Auteur: Ruud Vaanhold
S1546201

Studie: Economische Geografie
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Rijkuniversiteit Groningen

Begeleider FRW: Sierdjan Koster

Begeleider Wetenschapswinkel: Peter van Kampen

Opdrachtgever: 43^e Gemechaniseerde Brigade te Havelte

Voor u ligt mijn afstudeerscriptie ter afsluiting van de Master Economische Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 2011 is er door twee studenten van dezelfde opleiding een scriptie geschreven over de regionale economische effecten van de militaire bases in Leeuwarden en Den Helder. De landmacht is tijdens dit onderzoek niet meegenomen en heeft daarom heeft een verzoek neergelegd bij de wetenschapswinkel van de Faculteit Economie/Bedrijfskunde om een soortgelijk onderzoek te laten doen. Langs deze weg heeft dit onderzoek mij bereikt.

Graag wil ik van de gelegenheid gebruik maken om enkele mensen te bedanken zonder wie deze afstudeerscriptie er in deze vorm niet geweest zou zijn. Ten eerste wil ik mijn begeleider vanuit de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Sierdjan Koster, bedanken. Zonder zijn kritische blik op de inhoud en structuur zou dit onderzoek een onsamenhangend geheel zijn geworden. Hiernaast dank ik Peter van Kampen van de Wetenschapswinkel voor zijn nuttige tips en andere bijdragen aan deze scriptie.

Uit Havelte wil ik Majoor Erik Jan Onderstal bedanken, die als mijn contact persoon op de basis heeft gefungeerd voor alle ondersteunende taken die hij heeft verricht. Verder dank ik alle andere personen bij Defensie die mij geholpen hebben bij het verzamelen, duiden en interpreteren van alle data.

Tot slot wil ik Ries Knigge bedanken. Zonder zijn uitmuntende kennis van GIS zouden de kaarten in dit onderzoek er waarschijnlijk niet geweest zijn.

Ik wens u veel leesplezier.

Ruud Vaanhold

Militaire bases kunnen net als grote bedrijven een belangrijke speler binnen een regionale economie zijn. Ze bieden mensen werk en nemen diensten en producten af van het regionale bedrijfsleven.

Dit onderzoek gaat in op de economische effecten die de militaire basis in Havelte heeft op de regio en kijkt naar manieren waarop deze interactie verbeterd kan worden. Hiernaast is een verkennende literatuurstudie uitgevoerd naar de neveneffecten van deze militaire basis. Dit onderzoek borduurt deels voort op Banis & de Bruin (2011) die een soortgelijk onderzoek hebben uitgevoerd voor de bases in Leeuwarden en Den Helder.

In dit onderzoek zijn enkele neveneffecten beschreven aan de hand van een literatuurstudie en het biedt een inzicht in de niet-economische effecten van militaire bases. De belangrijkste van deze effecten zijn de sociale effecten. Defensie treedt ook op bij crises en er zijn natuurgebieden die door Defensie geconserveerd zijn.

Uit de theorie en dit onderzoek blijken dat er twee soorten economische effecten zijn die veruit de belangrijkste bijdrage aan de lokale economie leveren; inkomens aan personeel en transacties met bedrijven. Van beide effecten zijn in dit onderzoek de ruimtelijke kenmerken en de economische impact op de regio beschreven. De regio is op twee manieren gedefinieerd; een kleine en een grote regio.

Het personeel heeft veruit het grootste economische effect op de regio. Het personeel van Havelte is afkomstig uit heel Noord-Nederland en een groot deel van deze mensen woont dus niet in de regio. Hierdoor reizen veel mensen dagelijks heen-en-weer naar de basis.

De transacties die met bedrijven worden gedaan vertegenwoordigen minder economische waarde dan het personeel doet. Deze transacties belanden voor een groot deel buiten de regio en dan voornamelijk in de Randstad.

Het blijkt dat er veel geld weglekt naar andere regio's. Defensie heeft in Havelte 47 miljoen euro uitgegeven aan personeel en bedrijventransacties. Van dit bedrag belandde in de kleine en grote regio respectievelijk 4 en 8 miljoen euro aan totale directe en indirecte effecten. Het is dus duidelijk dat een groot deel van het geld naar andere regio's stroomt

Het weglekken kan deels voorkomen worden door meer producten en diensten lokaal aan te schaffen. Het blijkt dat er weinig speelruimte zit in de transacties met bedrijven. Defensie heeft te maken met raamcontracten en moet transacties van boven de €1250 nationaal aanbesteden. Hiernaast zijn veel goederen en diensten specialistisch van aard en kunnen deze niet door iedereen geleverd worden. Van de kant van het personeel is meer winst te behalen. In het gunstigste geval vestigen werknemers zich in de regio rondom de basis, dit blijkt echter lastig te realiseren. Hiernaast is er de mogelijkheid om de werknemers in contact te brengen met het regionale bedrijfsleven om op deze manier de bijdrage aan de regio te vergroten.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	2
Samenvatting	3
Inhoudsopgave.....	5
Hoofdstuk 1: Inleiding	8
1.2 Casestudie Havelte	13
Hoofdstuk 2: Theorie	18
2.1 Economische Impact van Militaire Bases	19
2.1.1 Vergelijking Nederland & Buitenland.....	19
2.1.2 Methode	20
2.1.3 Directe, indirecte & geïnduceerde effecten	22
2.1.4 Multipliers.....	23
2.1.5 Niet in geld uit te drukken economische waarde	24
2.2 Onderdelen Economische Impact Analyse	25
2.2.1 Personeel.....	25
2.2.2 Bedrijventransacties.....	29
2.3 Versterken regionale interactie bedrijfsleven	31
2.4 Neveneffecten	32
2.4.1 Sociale effecten	32
2.4.2 Optreden bij crises	35
2.4.3 Natuur	35

2.5 Conclusie Theorie.....	36
Hoofdstuk 3: Methodologie	38
3.1 Economische impact analyse	38
3.2 Afbakening regio.....	39
3.3 Personeel	41
3.3.1 Loonkosten	41
3.3.2 Toelagen	42
3.3.3 Spreiding militair personeel naar rang.....	43
3.3.4 Uitgiftepatroon.....	44
3.3.5 Betrouwbaarheid data personeel	44
3.4 Bedrijven.....	45
3.4.1 Betrouwbaarheid.....	46
3.5 Uiteindelijke Directe en Indirecte Economische Effecten.....	46
3.5.1 Effecten personeel	47
3.5.2 Effecten Bedrijfstransacties.....	47
3.6 Neveneffecten	47
Hoofdstuk 4: Resultaten	49
4.1 Personeel	49
4.1.1 Spreiding.....	49
4.1.2 Reisgedrag.....	55
4.1.3 Spreiding rangen.....	58
4.1.4 Verhouding burger militair	60
4.1.5 Economische impact personeel	62

4.1.6 Impact personeel op regio.....	63
4.1.7 Uiteindelijke Directe & Indirecte Effecten	64
4.2 Bedrijven.....	65
4.2.1 Ruimtelijke kenmerken bedrijfstransacties	65
4.2.2 Financiële kenmerken bedrijventransacties	71
4.3 Totale effecten.....	73
4.4 Versterken interactie met regio.....	73
4.5 Neveneffecten	74
4.5.1 Sociale effecten op omgeving	74
4.5.2 Optreden bij crises	75
4.5.3 Natuur	75
Hoofdstuk 5: Conclusie	77
HF 6 Vervolgonderzoek	80
6.1 Neveneffecten	80
6.3 Verhuisbereidheid.....	80
6.4 Versterken regionale interactie	81
Literatuur.....	82
Bijlagen	86

Hoofdstuk 1: Inleiding

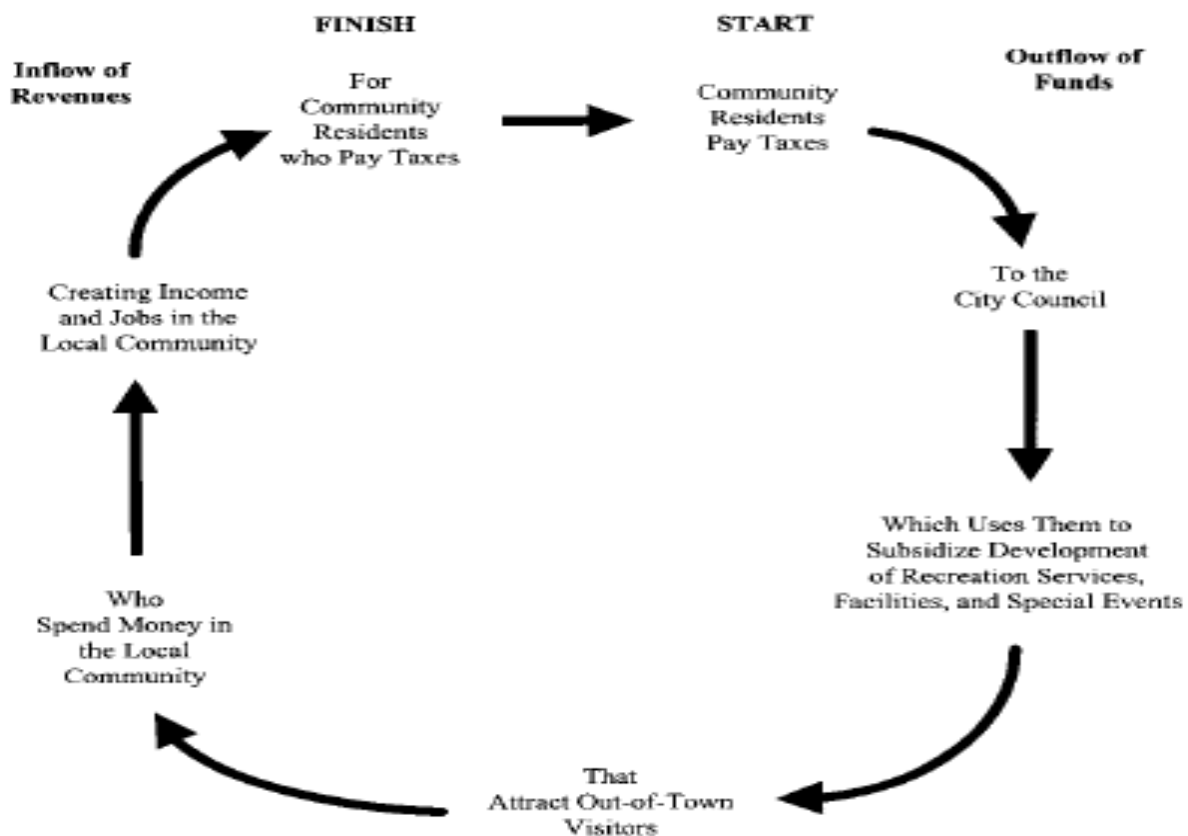
Bedrijven hebben een belangrijke functie voor de regio waarin zij gevestigd zijn (Marrewijk, 1996). Ze bieden werkgelegenheid aan inwoners en zorgen ervoor dat toeleveranciers hun producten kunnen afzetten. In deze context wordt niet vaak gedacht aan Defensie. Net als grote bedrijven zorgen militaire bases voor werkgelegenheid en voor opdrachten aan het lokale bedrijfsleven. Deze bases zijn daarom belangrijke spelers in de regionale economie waarin zij functioneren. Voor grote bedrijven als Philips is het in veel gevallen relatief duidelijk welk belang ze de regio dienen omdat er veel rapporten en data naar buiten gebracht worden. Defensie is als organisatie de afgelopen decennia niet altijd even transparant geweest en was daardoor niet altijd even zichtbaar voor de burgers. Dit heeft mede tot gevolg dat de militaire bases een stuk minder zichtbaar zijn in de regionale economie dan andere grote werkgevers.

Er is in Nederland dus nog maar weinig bekend over de daadwerkelijke economische invloed die militaire bases op hun thuisomgeving hebben. Eén van de weinige onderzoeken naar deze regionale economische betekenis is uitgevoerd door Banis & De Bruin (2011). In dit onderzoek zijn twee verschillende cases onder de loep genomen; de luchtmachtbasis in Leeuwarden en de marinebasis in Den Helder. Hierbij is een raamwerk ontwikkeld dat als basis dient om voor andere militaire installaties in Nederland en eventueel het buitenland hetzelfde onderzoek te verrichten. Naast economische effecten hebben militaire bases ook andere effecten op de gemeenschap waarin de bases gevestigd zijn, de zogenaamde neveneffecten. Hier is tot op heden weinig over bekend in de literatuur.

Deze scriptie heeft twee verschillende uitgangspunten die dienen als rationale voor dit onderzoek. Enerzijds is er de behoefte vanuit Defensie om inzicht te krijgen in het ruimtelijk economische functioneren van hun militaire bases en wil zij weten hoe het regionale bedrijfsleven meer kan profiteren van de activiteiten die door Defensie ontplooid worden. Anderzijds biedt deze wens ook een uitgelezen mogelijkheid om

dankzij de beschikbaarheid van grote hoeveelheden data de verschillende ruimtelijk-economische- en neveneffecten van een grote organisatie als de basis in Havelte in kaart te brengen.

Momenteel ondergaat Nederland een periode van economische neergang waarbij er op zowel privaat als publiek niveau flink bezuinigd moet worden, ook Defensie ontkomt hier niet aan. Het is daarom voor Defensie, juist in deze tijd, extra belangrijk om aan de burgers te tonen wat er gebeurt met belastinggeld en wat de maatschappij terugkrijgt van Defensie. Het is daarom een logische stap vanuit Defensie om de financiële stromen van hun militaire bases in kaart te willen brengen, te onderzoeken hoe deze stromen eruitzien en wat ze uiteindelijk bijdragen aan de regio. In het verlengde hiervan ligt de vraag hoe het regionale bedrijfsleven meer kan profiteren van door Defensie ontplooiende activiteiten.

Figuur 1: Rationale voor uitvoeren impactstudies

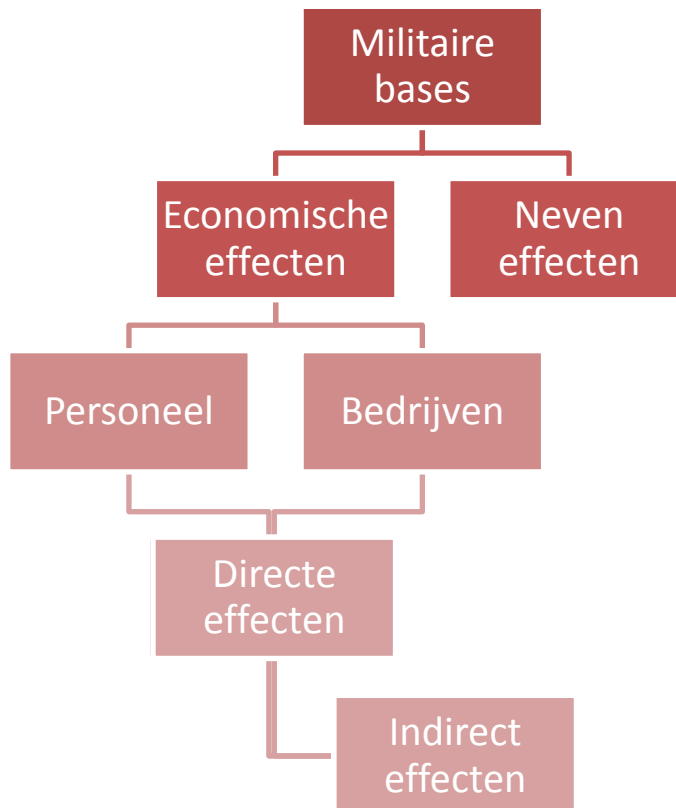
Bron: Hull (2007)

Niet alleen bij Defensie maar ook bij vele andere organisaties is er de behoefte om voor een lokale of regionale economie de impact van de organisatie, een bepaald programma of een beleid te evalueren. Deze impact kan op allerlei verschillende manieren gedefinieerd worden; te denken valt aan omzetcijfers, toegevoegde waarde en gecreëerde banen (Weisbrod, 1997). Dit onderzoek zal naast de economische component ook de neveneffecten van militaire bases onder de loep gaan nemen. Dit is overeenkomstig de vraag die Defensie graag beantwoord wil zien.

De achterliggende theoretische redenen voor het uitvoeren van impact studies zijn te zien in Figuur 1. Dit soort onderzoek maakt het voor de belastingbetaler duidelijk wat de maatschappij nu eigenlijk terug krijgt voor het geld dat aan overheden wordt afgedragen (Crompton, 2001). Deze wens van (lokale) gemeenschappen om meer inzicht te krijgen in de uitgavenpatronen van Defensie blijkt bijvoorbeeld uit Australisch onderzoek. Aan de hand van focusgroepen is naar voren gekomen dat burgers eraan hechten meer inzicht te verkrijgen in de financiële stromen die Defensie in hun regio genereert (Stehlik, 2004).

Het model in Figuur 1 is feitelijk bedoeld om de economische impact van de toeristische industrie op een regio te duiden maar is ook geschikt om de impact van Defensie te verwoorden. Het model toont dat inwoners belasting betalen aan overheden Dit geld wordt vervolgens gebruikt om allerlei voorzieningen te ontwikkelen, in het geval van Defensie om de krijgsmacht op peil te houden. Dit geld wordt vervolgens in de economie gepompt waardoor er inkomen en banen worden gecreëerd. Deze baten in de vorm van banen en opbrengsten vloeien uiteindelijk terug naar de mensen die oorspronkelijk de belastingen afgedragen hebben (Crompton, 2001). Economische impact analyses worden voor een groot aantal doeleinden gebruikt. Zo wordt bijvoorbeeld de impact van universiteiten, evenementen en natuurrampen op de regio becijferd. Maar ook multinationals als Heineken maken gebruik van dit soort modellen om hun invloed op de omgeving te becijferen. Deze methode wordt ook veel gebruikt om de invloed van militaire bases op een regio onder de loep te nemen.

Figuur 2 toont de structuur van dit onderzoek. Er is te zien dat militaire bases economische- en neveneffecten veroorzaken deze twee componenten zijn veelal met elkaar verweven. De twee belangrijkste economische facetten die Defensie op een regio heeft zijn ook weergegeven; dit zijn de lonen die aan het personeel worden betaald en de transacties die met bedrijven worden gedaan.

Figuur 2: Effecten van militaire bases

Bron: Eigen bewerking

In mindere mate ontstaan er ook economische effecten door belastingen die Defensie afdraagt en door toerisme dat als gevolg van bijvoorbeeld Open Dagen door Defensie gecreëerd wordt. Deze effecten worden niet meegenomen in dit onderzoek.

Om de bijdrage van Defensie aan de regio te kunnen berekenen is het van belang een onderscheid te maken tussen de verschillende soorten effecten die aanwezig zijn. Ten eerste zijn er de duidelijk zichtbare financiële stromen, daarnaast zijn er de stromen die in de tweede lijn ontstaan als gevolg van de zichtbare geldstromen. Er is sprake van

directe, indirecte en geïnduceerde effecten. De directe effecten zijn de lonen en de transacties die direct door Defensie aan het personeel en aan externe bedrijven worden betaald. De indirecte effecten zijn de lonen en transacties die worden gecreëerd door toeleveranciers van Defensie en de producten en diensten die het personeel koopt van het verdiende inkomen. De geïnduceerde effecten zijn de bedragen die worden gecreëerd door de uitgaven die met inkomens van werknemers uit de indirecte sector worden gegenereerd (Hull, 2007). Dit onderzoek is wat betreft de economische effecten alleen gefocust op de directe en de indirecte effecten. Om de geïnduceerde effecten te berekenen moeten er teveel bewerkingen en aannames worden gedaan, dit is niet haalbaar in de tijdsspanne van deze scriptie en derhalve zullen deze effecten niet worden meegenomen.

De economische effecten zoals hierboven beschreven zijn meetbaar en in cijfers uit te drukken. Defensie brengt als organisatie ook een aantal economische gevolgen voort die niet of nauwelijks in getallen uit te drukken zijn. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan opleidingen en ervaring die door Defensie aan haar personeel geboden wordt. Jaarlijks stromen grote aantallen werknemers van Defensie door naar de reguliere arbeidsmarkt, deze werknemers zijn erg gewild onder werkgevers.

Naast de economische effecten zijn er ook tal van neven effecten die met militaire bases van doen hebben. Het is meer dan logisch dat een basis met veel militairen invloed heeft op de gemeenschappen die rondom de basis leven. Maar wat zijn deze neven effecten nu eigenlijk? De economische gevolgen van militaire activiteiten kunnen veelal in cijfers gekwantificeerd worden. Neven effecten zijn echter veel moeilijker te definiëren. Daarom is er in dit onderzoek geprobeerd om een aantal van deze neven effecten te definiëren. Een belangrijk neveneffect zijn de sociale effecten. Hier is in ons land vrijwel geen onderzoek naar gedaan. In het buitenland is veelvuldig gekeken naar de sluitingen van bases. Als gevolg van de veranderingen die hierdoor in gemeenschappen opgetreden zijn is het mogelijk om de sociale effecten te benoemen. Naast de sociale effecten er tal van andere neveneffecten die als gevolg van militaire bases ontstaan, deze zullen later verder worden toegelicht. Duidelijk is wel dat de

economische en sociale gevolgen erg veel overlap vertonen en nauw met elkaar verweven zijn. Er wordt niet voor niets vaak in gesproken over de ‘socio-economische effecten’.

1.2 Casestudie Havelte

Dit onderzoek probeert de economische en sociale effecten van militaire bases te onderzoeken in de vorm van een casestudie. Als onderzoeksobject is de militaire basis in Havelte gebruikt. Deze basis bestaat uit meerdere militaire structuren die op verschillende geografische locaties gelegen zijn. Veruit de grootste locatie is de Johannes Postkazerne, die gelegen is in het kleine esdorp Darp. De naam Darp wordt echter vrijwel nooit gebruikt om de basis aan te duiden. De meer gangbare naam is Havelte, dit zal gedurende dit onderzoek ook de aanduiding van de basis zijn. Tevens is ervoor gekozen de basis vanaf nu als één geografisch geheel te beschouwen en dus te definiëren als Havelte. Figuur 3 toont een kaartje met de locatie van de basis. Zoals te zien is ligt de basis vlakbij Havelte en in de nabijheid van middelgrote kernen als Steenwijk en Meppel. Ook Heerenveen, Zwolle en Hoogeveen liggen niet ver van de basis af.

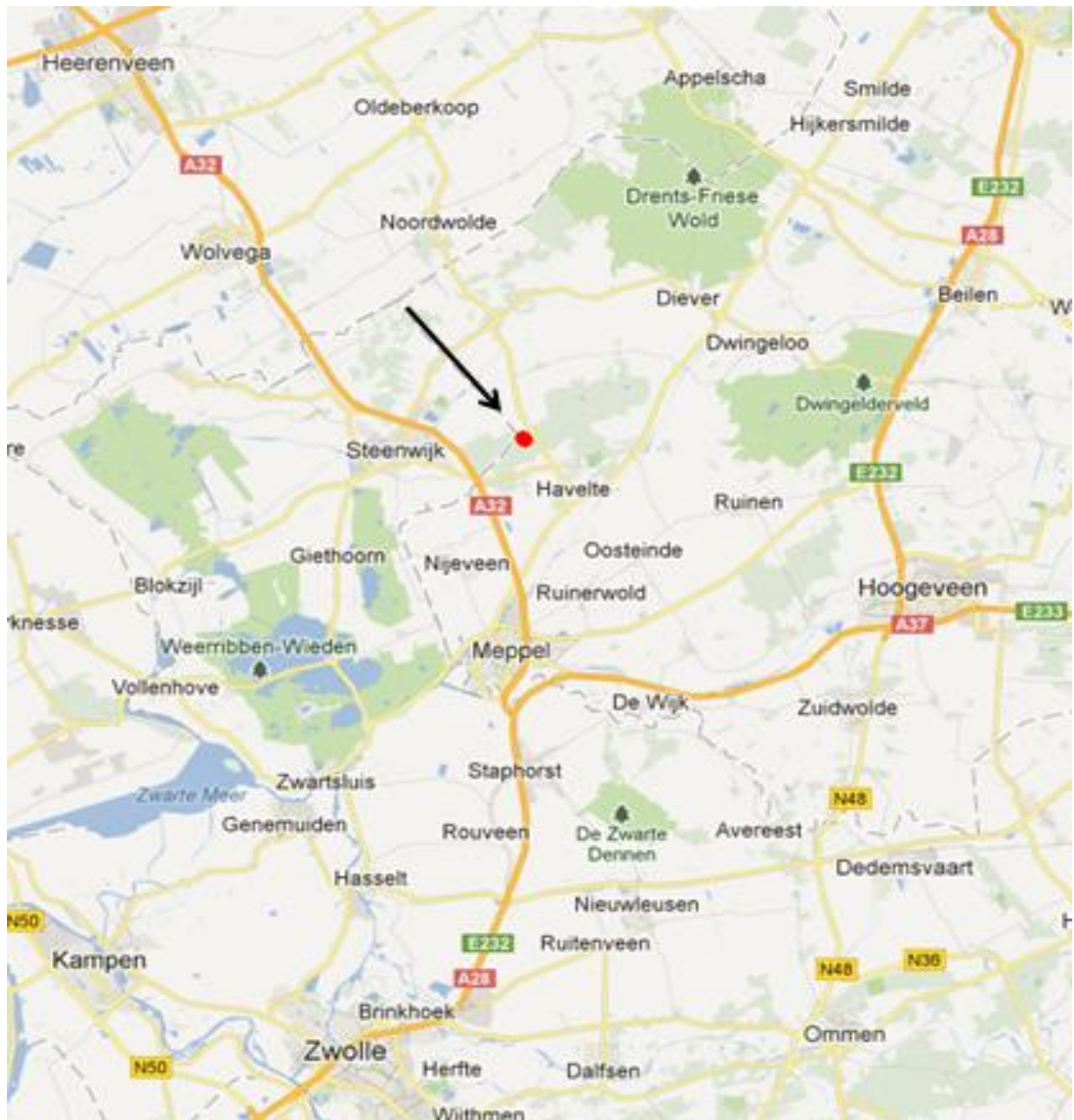
Defensie is een belangrijke speler in het noorden. Zo stelt de VNO-NCW (2011) dat Defensie in het Noorden van Nederland sterk in de economie is geïntegreerd en door de verschillende kazernes in het noorden nauw verweven is met lokale economieën rondom bases. De noordelijke economie is in vergelijking met de rest van Nederland relatief ijl waardoor het moeilijk is om vervangende werkgelegenheid te creëren. Daarom moet Defensie als werkgever in het noorden gekoesterd worden. Door de sterke aanwezigheid van Defensie in het noorden is er onder de bevolking rondom de bases een groot draagvlak voor de activiteiten die door Defensie ontplooid worden (VNO-NCW, 2011). Dat ook lokale bestuurders in het noorden het belang van Defensie inzien blijkt uit de studie Van der Vlis (2012). In 2004 zijn er tijdens een reorganisatie door Defensie 2000 militairen teruggehaald uit Seedorf, Duitsland. Dit werd gezien als een mooie compensatie voor het verlies van defensiebanen door sluitingen van eerdere bases, voornamelijk voor het verlies van banen in de Gelderland. De provincie

Gelderland zag dit echter anders; Defensie zou slecht zijn voor toerisme, recreatie en natuur. De drie noordelijke provincies deelden deze visie niet, zij zagen Defensie als een impuls voor de regionale economie en wilden de militairen graag gestationeerd hebben in Havelte. Het dagblad Trouw (2005) meldt dat een deel van deze militairen ook daadwerkelijk in Havelte zijn gestationeerd.

Op de militaire basis in Havelte zijn bijna 1700 mensen werkzaam, het personeelbestand bestaat uit zowel beroepsmilitairen, burgers als reservisten. Het meeste personeel is werkzaam bij de 43e Gemechaniseerde Brigade (43MechBrig). Hiernaast werken er ook mensen bij de Marechaussee en onderdelen die ondersteuning bieden aan 43Mechbrig. Deze werknemers verdienen allemaal een inkomen dat vervolgens voor het overgrote deel in hun thuisregio gependend wordt aan allerlei producten en diensten. Deze financiële stromen naar het personeel zullen in kaart gebracht moeten worden om de invloed van de basis op de regio te kunnen becijferen. Om dit mogelijk te maken is er eerst een ruimtelijk profiel van de woonlocaties geschetst. Hieruit is af te leiden waar het personeel woonachtig is en naar welke regio's het inkomen precies stroomt. Tevens zullen de reispatronen van het personeel getoond worden. Een deel van de werknemers overnacht doordeweeks op de basis en een ander deel reist elke dag heen en weer tussen de woning en het werk. De basis in Havelte zal er over vijf jaar waarschijnlijk rond de 500 militairen bij krijgen. Dit personeel zal worden overgeplaatst vanuit Ermelo. De gemeenten rondom de basis zullen deze nieuwe, veelal jonge, werknemers graag willen opnemen in hun gemeente. Met in het achterhoofd krimp en vergrijzing zijn nieuwe mensen meer dan welkom. De vraag is echter of deze nieuwe werknemers zich wel willen vestigen in de nabijheid van de basis. De uitkomsten van de analyses naar de mobiliteitsbewegingen kunnen hierbij helpen en inzicht bieden in de manier waarop het personeel zich beweegt.

Om de economische impact van Defensie op het bedrijfsleven te kunnen duiden zijn de bedrijventransacties ruimtelijk weergegeven. Deze transacties behelzen bijvoorbeeld de aanschaf van wapensystemen en voeding en het onderhoud aan materieel. Door de

analyse zal te zien zijn waar deze transacties plaatsvinden, naar welke regio's deze stromen en welk bedrag er mee gemoeid is.

Figuur 3: Geografische locatie Johannes Postkazerne Bron: Google maps, 2012

De economische impact zal aan de hand van empirisch onderzoek weergegeven en berekend worden. Er is voor gekozen om de neveneffecten die de basis op de regio

heeft op een kleinere schaal te beschrijven dan de economische effecten en voor deze effecten alleen een literatuurstudie te doen. Voor wat betreft de neveneffecten ligt de nadruk voornamelijk op de directe omgeving van de basis. In tegenstelling tot de economische effecten is er nog geen algemeen model ontwikkeld dat in staat is om de verschillende neveneffecten van militaire bases in kaart brengt. Dit onderzoek zal een verkenning doen en proberen een kader te schetsen waarbinnen dit wel mogelijk wordt.

Om de hiervoor beschreven doelen te bereiken is er in dit onderzoek een casestudie gedaan naar de regionale economische en neveneffecten die de landmacht basis in Havelte op de regio heeft. De regio is gedefinieerd aan de hand van de resultaten uit de ruimtelijke analyses van het personeel en de bedrijventransacties. Er is voor gekozen om de regio op twee verschillende schaalniveaus te benaderen, een kleine en een grote regio. Als leidraad om de impact te duiden zal Figuur 2 worden gebruikt.

In dit onderzoek worden meerdere aannames gedaan die nodig zijn om de data geschikt te maken voor analyses op regionaal niveau. Dit onderzoek is er dan ook niet op gericht specifieke economische cijfers te geven maar ligt de nadruk op het geven van indicatieve cijfers die zo dicht mogelijk bij de werkelijkheid liggen.

Het onderzoek zal deels voortborduren op het hiervoor genoemde onderzoek uit 2011 van Banis & De Bruin en gebruik maken van de inzichten die reeds verworven zijn. Het ontwikkelde raamwerk zal ingebed worden in theoretische inzichten uit het buitenland en zal waar nodig aangepast en verbeterd worden. Hierdoor kan het model in de toekomst weer gebruikt worden om voor andere bases in Nederland dezelfde vragen te beantwoorden.

Dit alles zal aan de hand van de volgende hoofd- en deelvragen onderzocht worden:

- ***Wat zijn de economische- en neveneffecten van de militaire basis in Havelte op de regio?***
- ***Hoe kan de interactie met de regionale economie verbeterd worden***

De hoofdvragen is beantwoord worden met behulp van de volgende deelvragen:

- *Hoe is het personeel ruimtelijk verspreid?*
- *Wat draagt het inkomen van personeel bij aan de regionale economie?*
- *Hoe zijn de transacties met bedrijven ruimtelijke verdeeld?*
- *Wat dragen de bedrijventransacties bij aan de regionale economie?*
- *Hoe kan het regionale bedrijfsleven meer profiteren van de door Defensie ontplooiide activiteiten?*
- *Wat zijn de neven effecten van de basis op de regio?*

Leeswijzer

Het volgende hoofdstuk gaat in op de theoretische aspecten en achtergronden die ten grondslag liggen aan de gestelde hoofd- en deelvragen. Zo is er in het buitenland al veelvuldig onderzoek gedaan naar de economische effecten van militaire bases en ook is er in ons eigen land is, zij het in mindere mate, over geschreven. Vervolgens is er in de methodologie aandacht besteed aan de onderzoeksmethoden en technieken die in dit onderzoek gebruikt zijn en is er een duidelijke definitie van de regio gegeven. Tevens zijn de keuzes met betrekking tot het prepareren en behandelen van de data toegelicht. In hoofdstuk 4 staan de resultaten centraal, deze resultaten zijn voornamelijk gefocust op de regio en zijn waar mogelijk verduidelijkt met kaarten. Hierna is alles in perspectief geplaatst in het laatste hoofdstuk, de conclusie. In dit hoofdstuk komen ook de aanbevelingen naar voren die aan de hand van dit onderzoek kunnen worden gedaan. Het laatste hoofdstuk gaat in op de eventuele mogelijkheden die er liggen voor vervolgonderzoeken.

Doelstelling

Inzicht verkrijgen in de manier waarop de militaire basis te Havelte bijdraagt aan de regio en weergeven hoe de interactie met de regionale economie verbeterd kan worden.

Bijdrage aan wetenschappelijk debat

Dit onderzoek schetst een beeld van de regionale impact en ruimtelijke karakteristieken van een grote organisatie, in dit geval Defensie. Door het in kaart brengen van de spreiding van het personeel en de transacties met bedrijven wordt duidelijk hoe deze organisatie zich gedraagt. Hiernaast wordt de legitimiteit van het model zoals ontwikkeld door Banis & de Bruin (2011) versterkt. Daardoor kan dit model ook in de toekomst gebruikt worden om voor andere militaire bases en eventueel andere organisaties het regionale economische belang weer te geven. Tevens zal in dit onderzoek een verkennende studie naar enkele neveneffecten van militaire basis op de regio worden gedaan, voor zover bekend is hier in Nederland nog niet eerder onderzoek naar gedaan.

Bijdrage aan maatschappelijk debat

Dit onderzoek laat zien wat de basis in Havelte voor de regio betekent, zowel op economisch als sociaal niveau. Daarmee is het een instrument om de bevolking te tonen wat er nu eigenlijk met het belastinggeld gebeurt en wat de maatschappij hiervoor terugkrijgt. Dit is nu vaak nogal onduidelijk. Dit onderzoek draagt daardoor een steentje bij aan het transparanter maken van Defensie.

Hoofdstuk 2: Theorie

Introductie

Om de resultaten te ondersteunen en te onderbouwen scheidt dit hoofdstuk een duidelijk theoretisch kader. Hierbinnen zijn de theoretische aspecten die ten grondslag liggen aan de economische- en neveneffecten van militaire bases op de regio verder uitgediept. In het algemeen valt te stellen dat de economische effecten vooral kwantitatief van aard zijn en veelal gebruik maken van cijfers. De uitkomsten zeggen vaak iets over het meso- en soms zelf het macroniveau. De neveneffecten zijn veelal een stuk kwalitatiever van aard en focussen zich meer op gemeenschappen, het micro niveau dus.

2.1 Economische Impact van Militaire Bases

In Nederland is er momenteel nog maar weinig bekend over de economische invloed die militaire bases hebben op de regio waarin zij gelegen zijn. Banis & De Bruin hebben in 2011 onderzoek gedaan naar de effecten van de luchtmachtbasis in Leeuwarden en de marinebasis te Den Helder. Van der Vlis (2012) heeft een boek geschreven over de geschiedenis van de krijgsmacht op de Veluwe en heeft hierin ook een hoofdstuk geweid aan Defensie als economische motor voor de regio. Naast deze Nederlandse onderzoeken is er vooral in Angelsaksische landen uitgebreid onderzoek verricht naar militaire bases en de invloed die zij op hun thuisregio hebben.

2.1.1 Vergelijking Nederland & Buitenland

Om tot een goede vergelijking tussen het buitenlandse en het Nederlandse onderzoek te komen is het eerst nodig om enkele verschillen te benoemen. In de Verenigde Staten vindt alles op een veel groter ruimtelijk schaalniveau plaats. Onderzoeken naar de regionale impact van bases zijn vooral gericht op het niveau van de staat waar in Nederland bij regionaal onderzoek veelal naar veel kleinere schaalniveaus zoals provincies of COROP-gebieden gekeken wordt. Dit kan tot gevolg hebben dat een staat in de VS een evenredig of zelfs groter verzorgingsgebied heeft dan Nederland als geheel. Het kan dus zo zijn dat Amerikaanse militaire bases in regionale onderzoeken een sterkere regionale interactie hebben dan hun Nederlandse tegenhangers om de

simpele reden dat de gedefinieerde regio groter is. Er vinden dan dus relatief gezien meer activiteiten binnen de regio plaats waardoor het regionale belang automatisch groter is.

Een ander verschil met Amerikaanse impact analyses is het feit dat vaak de regio als uitgangspunt genomen wordt. Alle militaire bases die in deze betreffende onderzoeks regio liggen maken vervolgens deel uit van de analyse, dit in tegenstelling tot het onderzoek van Banis & De Bruin (2011). Hierin zijn de twee onderzochte bases als uitgangspunt genomen alvorens er een regio omheen gedefinieerd werd. Het is daarom niet verstandig om de resultaten van het buitenlandse en het Nederlandse onderzoek één op één met elkaar te vergelijken. Het is van belang eerst de context duidelijk in beeld te brengen. Wel kunnen de grote lijnen eenvoudig met elkaar vergeleken worden waarbij te denken valt aan de gebruikte onderzoeksmethoden, de onderdelen hiervan en de verhoudingen tussen bijvoorbeeld directe en indirecte effecten.

2.1.2 Methode

Om de economische betekenis duidelijk te maken hebben Banis & De Bruin (2011) een methode ontwikkeld en deze op de bases in Leeuwarden en Den Helder toegepast. De methode is tevens geschikt om voor andere bases in Nederland de economische betekenis te kunnen becijferen. De onderzoekers hebben in deze methode vier verschillende soorten economische effecten onderscheiden; de personeelskosten, de transacties met bedrijven, de belastingen en het toerisme. Er is hierbij puur gekeken naar de financiële waarde die deze factoren vertegenwoordigen en niet naar bijvoorbeeld de banen die als gevolg hiervan gecreëerd zijn. Het model van Banis & De Bruin (2011) is voor Nederland de eerste in zijn soort en daarom is het van belang om het model meer legitimiteit te verlenen. Wanneer dit gedaan wordt zullen de uitkomsten van het model sterker zijn. Omdat er in Nederland nog weinig gedegen onderzoek is gedaan is het moeilijk om een binnenlands referentiekader te gebruiken. Het ligt daarom voor de hand om verschillende buitenlandse casestudies als leidraad te gebruiken.

Om te beginnen is onderzoek in Massachusetts geanalyseerd. Hier zijn twee soorten effecten beschreven door de onderzoekers. Enerzijds is er gekeken naar de bedrijventransacties, werkgelegenheid en output die als gevolg van activiteiten door Defensie gecreëerd zijn. Anderzijds is onderzocht wat de economische impact is van uitgaven die door militair personeel zijn gedaan (Loveland, 2007). In San Diego zijn de uitgaven van Defensie aan salarissen en pensioenen onderzocht en is er gekeken naar de werkgelegenheid die als gevolg van door Defensie gepleegde activiteiten gecreëerd is (SDMAC, 2011). In de staat Washington wordt onderscheid gemaakt tussen lonen, pensioenen, uitgaven voor gezondheidszorg, retail uitgaven op de basis en bedrijventransacties (Sommers, 2004). In Florida hebben de onderzoekers de transacties met bedrijven, de personeelskosten, de pensioenkosten en de belastingen die door Defensie worden afgedragen onderzocht (Harper, 2008). In New Yorkshire is tot slot gekeken naar de loonkosten, de uitgaven aan bedrijven en het geïnvesteerde kapitaal. Tevens hebben de onderzoekers de impact van Defensie op de arbeidsmarkt onder de loep genomen waarbij de focus lag op personeel dat Defensie verliet (SQW Consulting, 2010).

Wat betreft de definitie van de economische effecten zijn er zowel verschillen als overeenkomsten te vinden tussen het buitenlandse en het Nederlandse onderzoek. De betalingen aan bedrijven en de personeelskosten zijn een gemene deler en komen in elk onderzoek naar voren. Hierbij dient wel in acht genomen te worden dat in Amerikaanse onderzoeken de uitgaven aan het personeel relatief veel hoger liggen dan in Nederland. Dit is te verklaren door het feit dat de VS een pensioensysteem heeft waarbij Defensie rechtstreeks de pensioenen uitbetaalt aan voormalige werknemers, in Nederland kennen we dit systeem niet. Dit heeft automatisch tot gevolg dat de geldstroom van lonen die de regio invloeit in de VS hoger is. Banis & De Bruin (2011) beschrijven hiernaast nog twee factoren die zij in hun model meenemen; belastingen en toerisme. Toerisme wordt in geen enkel buitenlands onderzoek meegenomen en belastingen wordt alleen in het onderzoek in Florida genoemd. In het onderzoek van Banis & De Bruin bestaat de post toerisme uit een bedrag dat wordt gegenereerd door de Open Dagen die Defensie houdt. In Havelte wordt er één keer per drie jaar een

Open Dag gehouden, verder worden er geen toeristen getrokken. Dit onderzoek zal hierna alleen ingaan op de personeelskosten en de bedrijventransacties.

2.1.3 Directe, indirecte & geïnduceerde effecten

De in de voorgaande paragraaf beschreven bedrijventransacties en personeelskosten hebben volgens Banis & De Bruin (2011) drie verschillende effecten op de economie: de directe, de indirecte en de geïnduceerde effecten.

Directe effecten bestaan uit het aantal banen, de lonen en de output die door een organisatie gerealiseerd wordt. Bij deze output valt vooral te denken aan contracten met bedrijven. De veroorzaker van deze directe effecten is de primaire actor en vaak is dit de instantie waarvan de toegevoegde waarde aan de economie onderzocht wordt. Indirecte effecten zijn de banen, de lonen en de output die worden gecreëerd door toeleveranciers van de primaire actor. Deze diensten zijn nodig om de activiteiten van de primaire actor te laten plaatsvinden. Deze indirecte effecten worden ook wel 'toeleverancier effecten' genoemd. Tot slot de geïnduceerde, ofwel afgeleide effecten. Dit zijn de effecten die worden gecreëerd door de uitgaven die met inkomens van werknemers uit de indirecte sector worden gegenereerd. Deze uitgaven aan bijvoorbeeld voedsel, vervoer en huisvesting leveren werkgelegenheid op, wat dus opgeteld het geïnduceerd effect is (Hull, 2007).

Banis & De Bruin (2011) hebben er in hun onderzoek voor gekozen om alleen de directe en de indirecte effecten op te nemen. De indirecte effecten hebben zij berekend met IRIOS, een programma om input/output berekeningen mee te maken. Ze hebben ervoor gekozen om de geïnduceerde effecten buiten beschouwen te laten omdat deze effecten zich er moeilijk laten berekenen. Wederom zullen de keuzes van Banis & De Bruin worden vergeleken met buitenlandse onderzoeken om de keuzes voor de keuze van het model te rechtvaardigen.

Loveland (2007) en SDMAC (2011) benoemen net als hierboven de directe, indirecte en geïnduceerde effecten. In Washington en Florida is er gekeken naar de directe en indirecte effecten en zijn de geïnduceerde effecten buiten beschouwing gelaten

(Sommers, 2004)(Harper, 2008). De hiervoor besproken onderzoeken zijn allemaal Amerikaans van aard. Ook in Groot-Brittannië hebben de onderzoekers gebruikt gemaakt van zowel de directe als de indirecte effecten. Ook hier is niet gekeken naar de geïnduceerde effecten (SQW consulting, 2010).

In alle hierboven genoemde onderzoeken worden zowel de directe als de indirecte effecten van de economische effecten die militaire bases op de regio hebben berekend. Banis & De Bruin (2011) noemen in hun onderzoek kort de geïnduceerde effecten maar nemen dit niet mee in de uiteindelijke analyse. In enkele van de hierboven besproken cases worden deze effecten echter wel meegenomen. De geïnduceerde effecten kunnen een flink deel uitmaken van de totale indirecte effecten. De uitkomst van de economische impact analyse kan dus significant verschillen wanneer geïnduceerde effecten wel of niet in de berekening worden meegenomen. Het wel meenemen van de geïnduceerde effecten zorgt er daardoor voor dat de impact van een militaire basis op de regio positiever is dan wanneer deze weggelaten wordt.

2.1.4 Multipliers

In het onderzoek van Banis & De Bruin (2011) wordt gesproken over multipliers. Deze multipliers komen tevens in meerdere buitenlandse onderzoeken naar voren. Een multiplier vertaalt een al bekend direct effect naar een schatting van het totale effect. Dit totale effect bestaat uit het totaal van directe effecten en de indirecte effecten. Voor een regio met een multiplier van 2,0 betekent dit dat voor elke euro die als direct effect in de economie wordt gepompt, er één extra euro aan indirecte effecten wordt gecreëerd (Burruss, 1989). Voor de multiplier is het zo dat deze groter zal zijn naar mate het schaalniveau hoger is, er is dan minder sprake van de zogenaamde 'lekkages'; het weglekken van geld naar andere regio's. Stelder (2012) stelt dat de hoogte van de multiplier in een bepaald gebied tevens afhangt van de industrie die in de betreffende regio aanwezig is. In een regio waar weinig geproduceerd wordt zal de multiplier lager liggen. Dit komt doordat een groot deel van de uitgaven weglekken naar regio's waar meer geproduceerd wordt. Een multiplier in Zuid-Holland zal dus vaak hoger liggen dan een multiplier in bijvoorbeeld Groningen.

De totale regionale multiplier voor de Defensie uitgaven voor de regio rondom de basis Leeuwarden ligt op 1,08, de nationale multiplier is 1,32. Voor Den Helder geldt dat de regionale multiplier 1,09 is en de nationale multiplier 1,33 bedraagt (Banis & de Bruin, 2011). In San Diego komen de onderzoekers uit op een multiplier van 1,67, hierin zijn echter ook de geïnduceerde effecten meegerekend (SDMAC, 2011). Door het meenemen van de geïnduceerde effecten komt de multiplier veel hoger uit. Als deze effecten worden weggelaten komt de multiplierdata van San Diego redelijk overeen met de nationale multiplier voor Nederland. Innes (1994) stelt dat een multiplier van militaire bases in de VS ongeveer tussen de 1,2 en 1,4 ligt. Ze vermelden tevens dat er andere studies zijn die multipliers van boven de 3,0 tonen, dit zijn echter studies die volgens Innes (1994) niet heel professioneel zijn. Dardia (1996) stelt dat de hoogte van multipliers erg afhangen van de basis en de omgeving waarin deze basis gelegen is.

De relatief lage multiplier voor Leeuwarden en Den Helder is waarschijnlijk te verklaren door het feit dat veel goederen niet in de betreffende regio geproduceerd worden. Hierdoor lekt een groot deel van het gependeerde geld weg naar andere gebieden in zowel Nederland als het buitenland. Voor Havelte ligt het in de lijn der verwachting dat de nationale multiplier ongeveer rond de 1,30 zal liggen. De input-output modellen gebruiken ongeveer dezelfde regionale handelsbalansen en daarom is het te verwachten dat er geen grote afwijkingen zullen zijn. De waarde van de regionale multiplier zal waarschijnlijk niet heel erg hoog zijn omdat er in de regio rondom Havelte niet bijster veel geproduceerd wordt. Het ligt voor de hand dat een groot deel van de directe effecten weglekken. De multiplier van de regio rondom Havelte zal dan ook niet heel erg veel verschillen van de multipliers in Den Helder en Leeuwarden.

2.1.5 Niet in geld uit te drukken economische waarde

In de vorige paragrafen zijn economische effecten besproken die in financiële waarden uitgedrukt kunnen worden. Er zijn echter ook een aantal economische effecten die niet in geld kunnen worden uitgedrukt. Deze effecten worden bijna nooit genoemd in

economische impact analyses omdat ze niet te becijferen zijn. Daardoor zijn deze effecten dus ook niet goed weer te geven in een model. Een goed voorbeeld van niet duidelijk te meten economische effecten zijn opleidingen. Naast een grote werkgever is Defensie één van de grootste opleidingsinstituten van Nederland. Jaarlijks doorlopen ruim 6000 man personeel een opleiding binnen Defensie en halen een diploma. In de organisatie doet dit personeel veel ervaring op en worden zaken als arbeidsmoraal, discipline en flexibiliteit bijgebracht. Wanneer dit personeel bij Defensie uitstroomt en zich op de reguliere arbeidsmarkt gaat vestigen is het een gewilde groep onder het bedrijfsleven (Bekkers, 2012).

2.2 Onderdelen Economische Impact Analyse

Om de economische impact van een basis op de regio te duiden wordt een economische impact analyse gebruikt. Wanneer de theorie en de werkelijkheid rondom de militaire basis in Havelte met elkaar vergeleken worden komt naar voren dat er feitelijk twee componenten van belang zijn die in berekeningen van de regionale economische impact in de analyse meegenomen moeten worden; personeel en bedrijventransacties. Beide componenten zullen in de volgende paragrafen verder uitgediept worden.

2.2.1 Personeel

Van der Vlis (2012) stelt dat omstreeks 1990 het merendeel van het geld dat naar Defensie ging werd gespendeerd aan lonen. Dat dit tegenwoordig nog steeds het geval is blijkt uit het onderzoek van Banis & De Bruin (2011). Een groot deel van de lonen komt dan ook terecht in de regio's rondom bases omdat veel militairen hier woonachtig zijn (Van der Vlis, 2012). Dit wordt ook bevestigd in het onderzoek van Banis & De Bruin (2011). Zij concluderen dat het personeelsbestand voor zowel de bases in Leeuwarden en Den Helder voor het overgrote deel in de regio gevestigd is. In zowel Leeuwarden als in Den Helder wordt het gros van het budget aan personeelskosten besteed. Hierbij dient wel in acht te worden genomen dat dit de reguliere uitgaven betreffen. Er wordt niet gekeken naar incidenteel grote uitgaven voor nieuw materiaal,

dat eventueel in de miljarden euro's kan lopen. Dit zou de relatieve bijdrage van de personeelskosten aan het totaal erg naar beneden drukken.

De aanwezigheid van militairen werd van oudsher gezien als een stimulans voor de lokale economie. Stadsbesturen wilden graag militaire garnizoenen binnen haar muren hebben omdat ze dit zagen als motor voor de economische ontwikkeling van hun dorp of stad. Het is een feit dat er in plaatsen met militaire garnizoenen allerlei uitgaven werden gedaan door militair personeel waardoor de middenstand van de militaire aanwezigheid kon profiteren. Deze economische effecten zijn echter lastig te meten omdat ook een groot aantal andere factoren invloed heeft op de economische ontwikkeling van steden. Wel is te stellen dat naarmate de gemeente groter is, de relatieve invloed van bases afneemt (Van der Vlis, 2012). Deze redenering volgend is het ook zo dat naarmate de basis groter wordt, de relatieve invloed toeneemt. Dit is interessant met het oog op de 500 militairen die naar Havelte worden overgeplaatst.

Rond de jaren '90 van de vorige eeuw was het personeel van Defensie in drie groepen in te delen: de beroepsmilitairen, het burgerpersoneel en de dienstplichtigen. Voor de gemeenten in de nabijheid van bases waren de eerste twee groepen verreweg het aantrekkelijkst. De beroepsmilitairen en hun gezinnen gingen zich veelal in de nabije omgeving van de basis vestigen. De militairen hadden in veel gevallen een redelijke koopkracht wat als erg gunstig voor de lokale middenstand te beschouwen is. De militairen waren vaak afkomstig uit andere regio's en doordat ze zich rondom de basis gingen vestigen waren er woningen nodig. Dit is erg gunstig geweest voor de bouwsector, die deze woningen heeft kunnen realiseren. Het burgerpersoneel werd vaak in de omgeving van de basis geworven, waardoor er dankzij Defensie extra lokale werkgelegenheid werd gecreëerd (Van der Vlis, 2012).

De commandant in Havelte, Brigade-Generaal Van der Louw (2011) stelt dat er in de afgelopen decennia een omslag heeft plaatsgevonden. Hij zegt dat het personeel niet meer geneigd is zich te vestigen in de nabijheid van de basis waarop ze gelegerd zijn. Het personeelsbestand zal dus nauwelijks meer zijn werk volgen. Het wonen is niet meer verbonden met de basis maar vooral met een stabiele woonomgeving waar

gezinnen zich op sociaal vlak kunnen ontwikkelen. Dit beeld wordt bevestigd in de literatuur, zo stelt Bohte (2004) dat woonlocaties voorheen werden afgestemd op de werklocatie van de veelal alleenverdienende kostwinner. Tevens werden scholen, winkels en andere voorzieningen vooral in de nabijheid van de woning gezocht. Tegenwoordig hebben veel huishoudens door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen de locaties voor wonen, werken en voorzieningen ruimtelijk van elkaar losgekoppeld. Dit heeft als resultaat dat de activiteiten van mensen en de hierbij horende mobiliteitspatronen zich hebben uitgespreid over een groter gebied.

Eenzijds is het dus zo dat er veel werknemers van Defensie in de regio rondom de basis wonen, anderzijds verhuizen deze werknemers vaak niet meer met hun werk mee. Het is daarom aannemelijk dat een groot deel van het personeel al woonachtig was in de regio rondom de basis voordat ze bij Defensie aan de slag gingen.

Van der Vlis (2012) beschrijft wat er gebeurt als lokale uitgaven van personeel wegvallen door sluitingen van bases. De Kamer van Koophandel stelt dat er vele miljoenen euro's omzet verloren zijn gegaan op de Veluwe. Onder de slachtoffers vallen bijvoorbeeld bars, discotheken en cafetaria's, die hun omzet verlies schatten op tien miljoen gulden. De detailhandel schatte het omzetverlies op drie tot vier miljoen gulden. Dit gaat om omzetverlies dat in de directe omgeving van de gesloten bases heeft plaatsgevonden. Het grootste deel van het geld wordt door werknemers mee naar de thuisregio genomen en daar gependeed, die cijfers zijn in dit onderzoek niet becijferd.

In Massachusetts zijn de directe uitgaven van Defensie 9,2 miljard dollar. Hiervan wordt 8,4 miljard aan bedrijvencontracten en 746 miljoen aan personeel uitgegeven (Loveland, 2007). Hierbij valt op dat er veel meer wordt uitgegeven aan transacties met bedrijven dan aan personeel. Blijkbaar zijn de onderzochte bases dus erg kapitaalintensief. Dit is in het onderzoek van Banis & De Bruin (2011) omgekeerd, hier wordt relatief meer geld besteed aan personeel. Wel is het zo dat in dit onderzoek geen aanschaf van duur militair materiaal is meegenomen, dit is in Massachusetts waarschijnlijk wel het geval. De multiplier in dit onderzoek voor het personeel is 1,47 en wederom maken de

geïnduceerde effecten de helft van de totale indirecte effecten uit. Opvallend is dat een groot deel van de personeelskosten bestaan uit uitgaven aan pensioenen. Uit de resultaten komt tevens naar voren dat gepensioneerden een relatief groter deel van hun totale besteedbare inkomen spenderen dan militairen die in actieve dienst zijn (Loveland 2007).

Het inkomen van werknemers wordt aan verschillende zaken uitgegeven. Het CBS (2012) heeft een verdeling gemaakt van zes categorieën waar het uiteindelijk inkomen van consumenten aan besteed wordt, deze cijfers zijn weergegeven in Tabel 1. De bestedingen van consumenten worden uiteraard niet allemaal gedaan in de thuisregio. Mensen zijn tegenwoordig steeds mobieler en geven dus ook in andere regio's, tijdens bijvoorbeeld vakantie, geld uit. Een deel van het inkomen wordt dan ook in andere regio's gependeed.

Besteding	Aandeel van besteding (%)	Bandbreedte Laag Thuisregio (%)	Bandbreedte Hoog Thuisregio (%)
<i>Voeding</i>	15,78	100	100
<i>Woning</i>	34,78	100	100
<i>Kleding en schoeisel</i>	5,78	50	70
<i>Hygiëne en geneeskundige verzorging</i>	7,91	50	70
<i>Ontwikkeling, ontspanning en verkeer</i>	32,66	50	70
<i>Overig</i>	3,09	50	70
Totaal	100		

Tabel 1: Totale bestedingen en naar percentage in thuisregio

Bron: CBS (2012) & Banis & de Bruin (2011)

Banis & De Bruin (2011) hebben gekeken naar het uitgave patroon van Defensie-werknemers buiten de regio. Zij hebben om dit te bewerkstelligen met verschillende professionals gesproken. Uiteindelijk hebben ze een lage en een hoge bandbreedte gedefinieerd die beide af te lezen zijn in Tabel 1. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat er sterke aannames zijn gedaan door de onderzoekers. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het

feit dat de regio rondom Leeuwarden bestaat uit de hele provincie Friesland, maar de regio rondom Den Helder alleen uit de Kop van Noord Holland. Ondanks het verschil in de grootte van de regio's worden er wel dezelfde bandbreedtes gehanteerd om mee te rekenen.

2.2.2 Bedrijventransacties

De aanwezigheid van militairen zorgt ervoor dat de omzet van de horeca en de plaatselijke middenstand toeneemt doordat personeel hun inkomen spendeert. Hiernaast is er voor het bedrijfsleven de mogelijkheid om goederen en diensten aan de kazernes te leveren zoals voedsel, onderhoud of schoonmaakwerk. Waar blijkt dat in de Verenigde Staten de toeleveranciers vaker in de buurt van de bases zitten, is dit in Nederland minder het geval. Grote aankopen zoals voertuigen, wapens, munitie en onderdelen worden vaak elders aangeschaft. Deze grotere aankopen zijn vaak vastgelegd in raamcontracten en moeten volgens Europese regelgeving ook openbaar worden aanbesteed. De kleinere aankopen worden veelal lokaal gedaan (Banis & De Bruin, 2011).

Omdat er naast het onderzoek van Banis & De Bruin (2011) weinig onderzoek is gedaan naar het economische belang van bases in Nederland is het erg moeilijk om iets te zeggen over de transacties in Nederland die Defensie met het bedrijfsleven heeft. Wel is er onderzoek gedaan naar de gevolgen van sluitingen van bases en de gevolgen op de regionale economie. Door deze gegevens te interpreteren kan er ook een beeld worden geschetst van de transacties met bedrijven van de bases die operationeel zijn.

Zoals in de vorige paragraaf reeds is beschreven, zijn er in de jaren '90 van de vorige eeuw meerdere kazernes gesloten in Gelderland, voornamelijk op de Veluwe. Bedrijven die diensten en producten leverden aan het werkzame personeel werden zwaar getroffen door de sluitingen. De hardst getroffen sector was echter de toeleveranciers, deze groep heeft het omzetverlies op ongeveer 50 miljoen gulden geschat. Dit

omzetverlies ging tevens gepaard met het verlies van twee- tot driehonderd arbeidsplaatsen (Van der Vlis, 2012).

De vorige paragraaf beschrijft de geschatte effecten van sluitingen. Daadwerkelijk onderzoek naar de gevolgen van een sluiting is gedaan in Harderwijk, waar naar voren kwam dat de werkgelegenheid met 4,6% zou dalen en waar bleek dat de omzet van plaatselijke bedrijven met twaalf miljoen gulden naar beneden zou gaan. Wel kwam naar voren dat veel beroepsmilitairen in de directe omgeving van de basis zouden blijven wonen en om voortaan dagelijks te reizen naar de nieuwe baan. De gevolgen van de sluitingen van Gelderse bases heeft impact gehad op de regionale economie maar de gevolgen van de sluitingen bleken in de praktijk enigszins mee te vallen. Dit komt voornamelijk doordat de regionale economie, die in de eerste helft van de 20e eeuw erg afhankelijk was van Defensie, zich in de loop van de jaren erg gediversifieerd heeft waardoor de klappen relatief goed opgevangen konden worden (Van der Vlis, 2012). Hierbij dient hierbij in acht genomen te worden dat voorgaand onderzoek zich heeft gericht op toeleveranciers in de directe omgeving van de bases, leveranciers van buiten de regio zijn waarschijnlijk ook getroffen door de sluitingen maar niet meegenomen in het onderzoek en de daaruit afgeleide cijfers.

Uit het onderzoek van Banis & De Bruin (2011) blijkt dat voor de luchtmachtbasis in Leeuwarden 33,3% van de totale uitgaven aan bedrijven binnen de regio worden uitgeven, voor de marinebasis in Den Helder ligt dit percentage op slechts 7,4%. De overige uitgaven worden dus buiten de gedefinieerde onderzoek regio gedaan. In Massachusetts werd er 8,4 miljard dollar door Defensie gespendeerd aan transacties met het bedrijfsleven waarvan maar liefst 96,4% in de regio besteed werd. Bijna alle contracten worden dus binnen de staat afgesloten (Loveland, 2007). Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat de onderzoeks regio in het onderzoek van Loveland vele malen groter is en dat er dus automatisch meer geld binnen de regio blijft. Toch is, zelfs op het niveau van de staat, 96,4% van het totaal een erg hoog percentage. Er is in de literatuur verder weinig te vinden over de regio-overschrijdende effecten van militaire bases. Bijna alle onderzoeken focussen zich op de effecten binnen de gedefinieerde

onderzoeks regio en laten de financiële stromen die naar buiten de regio gaan ongemoeid.

In de staat Washington is de economische impact van enkele losse bases onderzocht. Voor wat betreft de Keyport Naval Undersea Warfare Center blijkt dat deze basis 97% van de transacties met bedrijven doet binnen de eigen County. Hier is een opmerkelijke verklaring voor te vinden; er heeft zich een 'high tech' cluster van bedrijven rondom deze basis heeft gevormd die militaire producten en diensten leveren (Summers, 2004). Clusters zijn groepen van onderling gerelateerde industrieën die omzet en banen voor een regio creëren primair door de export van goederen en diensten (Sandag, onbekend). Ook in de omgeving van San Diego heeft zich een cluster gevormd dat zich focust op de Defensie industrie. Als gevolg van lagere Defensie-uitgaven heeft dit cluster de focus verlegd van militaire goederen naar meer commerciële en high tech producten. (Sandag, onbekend). Clustervorming van Defensie industrieën treedt ook op in Nederland. Rondom de marinebasis in Den Helder heeft zich een cluster van bedrijven gevestigd die zich bezig houden met maritieme producten (Banis & de Bruin, 2011). Toch heeft dit er niet voor gezorgd dat er veel geld binnen de regio blijft, zoals eerder in dit hoofdstuk vermeld is wordt er maar 7,4% van het totaal aan bedrijventransacties in de regio besteed.

Loveland (2007) concludeert dat in Massachusetts de multiplier voor de transacties met bedrijven 1,61 is. Dit wil zeggen dat van elke transactie die Defensie doet in de regio, er 0,61 cent extra wordt verdiend aan de indirecte en geïnduceerde effecten. De geïnduceerde effecten maken meer dan de helft van de totale indirecte effecten uit.

2.3 Versterken regionale interactie bedrijfsleven

Defensie heeft de vraag voorgelegd hoe de interactie met het regionale bedrijfsleven verbeterd kan worden. Banis & de Bruin (2011) hebben dit reeds onderzocht voor de bases in Leeuwarden en Den Helder. Zij stellen dat er voor het lokale bedrijfsleven alleen winst te behalen is uit de transacties die Defensie voert met dit bedrijfsleven.

De huidige trend is dat er door het Ministerie van Defensie steeds minder verantwoordelijkheden worden gelegd bij lagere overheden, hierdoor hebben bases steeds minder eigen verantwoordelijkheden om zelf keuzes te maken. Daarnaast is het zo dat nationale en Europese regelgeving een stevige vinger in de pap hebben als het gaat om de producten en diensten die van het bedrijfsleven afgenomen worden. Zo mogen bases alleen orders die minder dan €1250 bedragen lokaal aanwenden, transacties die boven dit bedrag liggen moeten nationaal of Europees worden aanbesteed. Tevens zijn er de zogenaamde raamcontracten. Dit zijn contracten voor een duur van vier jaar waarbij bepaalde zaken door één leverancier worden geleverd zodat niet elke keer opnieuw een verwervingsproces doorlopen moet worden. Dit leidt ertoe dat niet elk product of dienst vrijelijk lokaal aangeschaft kan worden (Banis & de Bruin, 2011).

2.4 Neveneffecten

Naast de economische invloed die militaire bases hebben op de regio zijn er ook een aantal factoren die niet onder deze economische effecten te scharen zijn; de neveneffecten. In de literatuur is nagenoeg niets over deze effecten van militaire bases op de regio te vinden. Dit is wellicht te verklaren door het feit dat onderzoekers die over de krijgsmacht schrijven vooral een economische achtergrond hebben. Ook kan het zo zijn dat Defensie zelf vooral belangstelling heeft voor de economische kant van hun activiteiten. Wel is er veel geschreven over de gevolgen op gemeenschappen wanneer bases gesloten worden.

2.4.1 Sociale effecten

De neveneffecten waar het meest over geschreven wordt zijn de sociale effecten. Deze effecten zijn moeilijk te duiden. Harper (2008) heeft in Florida onderzoek gedaan naar de economische activiteiten van de militaire bases daar. In dit onderzoek wordt opgemerkt dat naast deze economische motieven het militair personeel ook een belangrijke ontastbare bijdrage leveren aan de gemeenschap en regio. Helaas is er volgens de onderzoekers nog geen methode ontwikkeld om de sociale en niet-

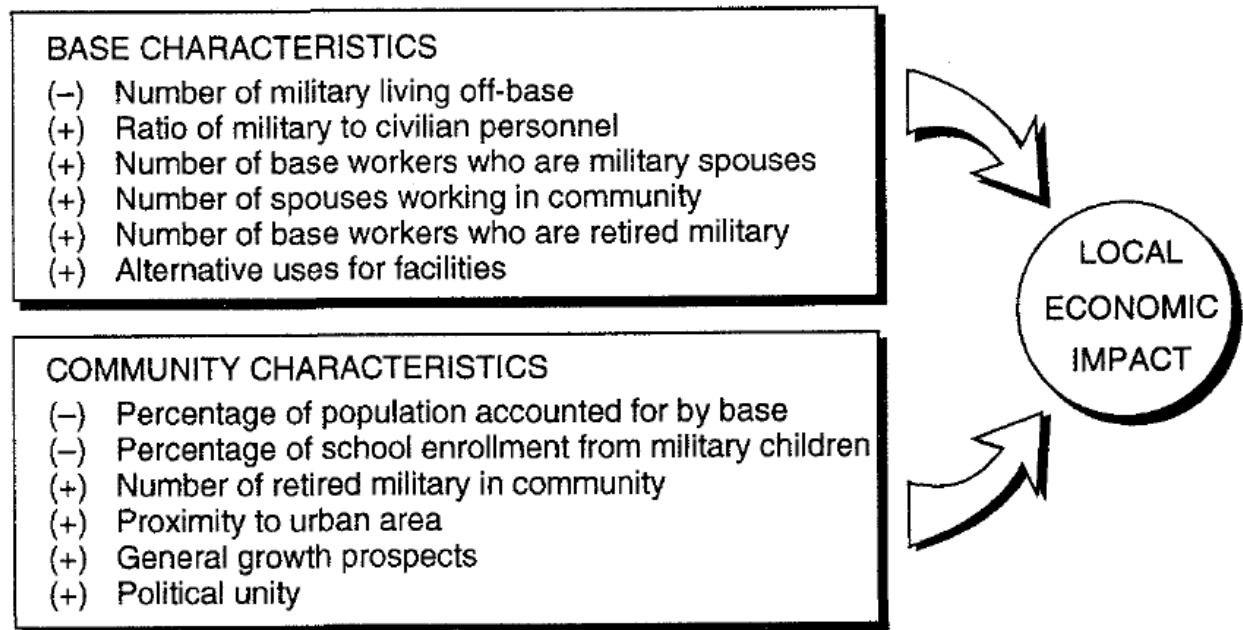
financiële dimensies van deze bijdrage te berekenen. Om toch de sociale invloeden enigszins te kunnen duiden kan er een omweg gemaakt worden en kunnen deze effecten op een indirecte manier benaderd worden. In de literatuur is er veel data voorhanden over de sociale invloeden die optreden als gevolg van sluitingen van militaire bases. Deze literatuur is vooral Amerikaans van aard, wat ook meer dan logisch is wanneer de grootte van de Amerikaanse krijgsmacht in ogenschouw genomen wordt. De gevolgen van sluitingen op gemeenschappen worden in meerdere onderzoeken besproken. Aan de hand hiervan kan dus afgeleid worden wat de sociale impact van een basis was toen deze nog operationeel was.

De militaire basis in Fort Ritchie, Maryland, is in 1998 gesloten. In het jaar 2000 heeft dit een bevolkingskrimp van 50% ten opzichte van tien jaar te voren gebracht doordat militair personeel en hun gezinnen verhuisden. Dit heeft ertoe geleid dat er geen nieuwe bedrijven in het dorp gevestigd zijn en dat er een groot aantal banen verloren zijn gegaan in allerlei sectoren zoals retail, diensten en transport. Hiernaast is door het vertrek van de militairen het aantal kinderen in Fort Ritchie met 53% afgenomen. Dit heeft zware gevolgen gehad voor het lokale onderwijs. Door de afname van de populatie kinderen moest de school, die een belangrijke spil vervulde als sociale katalysator binnen de gemeenschap, bijna de deuren sluiten. Tevens is in Fort Ritchie het aantal hoger opgeleiden, mensen met een 'college' diploma of hoger, gedaald met 71.3%. Deze hoogopgeleiden zijn weggetrokken door het sluiten van de basis en er is dus 'braindrain' opgetreden. Dit betekent dus dat de aanwezigheid van militaire basis ervoor kan zorgen dat een gemeenschap over meer hoger opgeleiden bezit. Tevens bleek uit interviews dat ondernemers erg veel klandizie hebben verloren door het wegtrekken van militairen, lokale winkeliers melden dat ze tot wel 35% van hun klantenbestand verloren hebben (Thanner,2007). Uit bovenstaande blijkt de dunne lijn tussen economische en sociale effecten. Economische neergang heeft eigenlijk per definitie een negatieve invloed op de sociale cohesie van gemeenschappen.

Figuur 4 toont een conceptueel model dat zowel een aantal kenmerken van militaire bases als van de gemeenschappen die rondom deze bases leven toont. Dit model

wordt gebruikt om de gevolgen van sluitingen op de lokale economie te benoemen. De plussen geven aan dat naarmate de waarde van het kenmerk toeneemt, dit gunstiger is voor de gemeenschap, een minnetje geeft het omgekeerde aan. Hoewel dit model uitgaat van economische aspecten kunnen een aantal variabelen ook in een sociale context gezien worden. Zo neemt het belang van een basis op een gemeenschap toe naarmate meer werknemers niet op de basis maar in de gemeenschappen zelf wonen. Ook het aandeel van de populatie dat op de basis werkt is belangrijk; hoe meer mensen hoe groter de impact. Hiernaast is ook de nabijheid van urbane gebieden van belang, de impact van een basis op de gemeenschap is groter naarmate de gemeenschap kleiner en meer afgelegen is.

In de Nederlandse context moet er voor wat betreft de sociale effecten een grote kanttekening worden geplaatst bij de hiervoor besproken onderzoeken. In de Verenigde Staten is het zo dat veel militairen rondom de basis woonachtig zijn en hun gezin ook bij zich hebben. Hierdoor ontstaan gemeenschappen in de dorpen rondom de bases die vaak erg afhankelijk zijn van de bases. Bij een sluiting van een basis worden deze gemeenschappen dan ook zwaar getroffen doordat een groot deel van de bevolking op de één of andere manier met een basis te maken heeft. Daarbij zal een deel van de bevolking wegtrekken. In Nederland kennen we dit fenomeen van 'militaire gemeenschappen' bijna niet. De werknemers zijn woonachtig door het hele land en niet alleen in de directe omgeving rondom de basis. Dit heeft tot gevolg dat de directe omgeving rondom Nederlandse bases eigenlijk niet heel erg beïnvloedt wordt op sociaal gebied.

Figuur 4: conceptueel model kenmerken basis en gemeenschap op lokale economie.

Bron: Dardia (1996)

2.4.2 Optreden bij crises

Defensie vervult in Nederland een belangrijke rol bij crises en rampen. Hierbij valt te denken aan zaken als dijkdoorbraken en grote branden. Tijdens dijkdoorbraken is Defensie bijvoorbeeld in staat om snel veel personeel in te zetten die bewoners kan evacueren en die kunnen helpen met het plaatsen van zandzakken. Defensie heeft een commandostructuur die uitermate geschikt is om op te treden bij crises en bij het coördineren van deze hulpverlening (Dekkers, 2012). Dit takenpakket van Defensie is ook niet in geld uit te drukken maar kan bij calamiteiten veel geld besparen dat anders als gevolg van bijvoorbeeld schade was ontstaan.

2.4.3 Natuur

Een ander aspect dat niet vaak met Defensie in verband wordt gebracht is de natuur. Uit onderzoek blijkt dat natuur een positieve invloed heeft op de gezondheid van mensen (Veeneklaas & Salverda, 2012). In de zorg wordt tegenwoordig steeds meer gewerkt met groen en het blijkt dat natuur mensen helpt om bijvoorbeeld van stress af te komen (Gezondheidsraad, 2004).

Defensie heeft al decennialang allerlei natuurgebieden onder haar hoede die soms gebruikt werden als oefenterrein maar waar in andere gevallen soms niets mee gebeurde. In Zuidwest Drenthe, de regio waar Havelte ligt, zijn grote delen van het heidegebied ontgonnen. Maar op de Defensierreinen rondom Havelte is deze open heide juist bewaard gebleven. Dit zelfde fenomeen heeft plaatsgevonden op de Veluwe. Door allerlei sociaaleconomische omstandigheden en maatschappelijke behoeften zijn hier grote delen van de zogenaamde 'woeste gronden' omgezet in houtplantages en landbouwgronden. De gebieden die onder beheer van Defensie stonden zijn nagenoeg allemaal behouden gebleven tegen deze ontwikkelingen. Dit heeft als gevolg dat er nu op de Veluwe nog steeds sprake is van stuifzanden en heide en de leefgemeenschappen die daarbij horen. De literatuur beschrijft overigens niet wat deze leefgemeenschappen inhouden. Dit natuurbehoud kan voor het overgrote deel op het conto van Defensie worden geschreven (Van der Vlis, 2012).

2.5 Conclusie Theorie

Er is vooral in het buitenland veel onderzoek verricht naar militaire bases en de effecten die deze bases uitstralen op de regio. In combinatie met het schaarse onderzoek dat in Nederland is gedaan wordt weergegeven hoe deze effecten eruit zien.

Uit de literatuur komt naar voren dat de economische effecten van bases veruit het vaakst benoemd worden. Hiernaast gaat het ook soms over de neveneffecten van bases. De economische effecten zijn vaak kwantitatief van aard waar de neveneffecten vaak kwalitatiever en dus meer beschrijvend zijn.

De economische effecten bestaan in de verschillende onderzoeken uit meerdere componenten. Uit de verschillende onderzoeken komt naar voren dat de betalingen aan het personeel en de transacties met bedrijven het belangrijkste zijn, beide effecten zullen in het vervolg van dit onderzoek besproken worden.

Tevens worden belastingen, toerisme, pensioenen en een aantal andere effecten genoemd die ook onderdeel vormen van de totale economische effecten. Deze zullen in dit onderzoek niet mee genomen worden. De economische effecten zullen aan de hand

van empirisch onderzoek beschreven worden. Naast deze effecten zijn er een aantal economische effecten zijn die niet in geld uit te drukken zijn. Zo leidt Defensie jaarlijks veel personeel intern op die naar hun loopbaan bij Defensie in de reguliere maatschappij instromen.

De economische effecten die in cijfers weer te geven zijn kunnen op hun beurt weer onder verdeeld worden in directe, indirecte en afgeleide effecten. Respectievelijk de directe en de indirecte effecten komen in alle geanalyseerde onderzoeken aan de orde, de geïnduceerde effecten worden niet in elk onderzoek meegenomen. Vanwege de complexiteit van de laatstgenoemde effecten zullen deze niet mee genomen worden in dit onderzoek.

De neveneffecten zijn moeilijk te definiëren. In dit onderzoek is er een verkennende literatuurstudie gedaan naar de neveneffecten van bases op de regio. De neveneffecten die in de literatuur het vaakst naar voren komen zijn de sociale effecten, dit vooral in combinatie met sluitingen van bases. Uit de literatuur blijkt dat het sluiten van bases in de Verenigde Staten een grote invloed kan hebben op gemeenschappen. Door de spreiding van het personeel in Nederland lijken die effecten hier wel mee te vallen. Vaak hangen deze sociale effecten samen met economische effecten. Daarnaast zijn er nog andere neveneffecten die uit de literatuur naar voren komen, zo zorgt Defensie in Nederland voor een stuk veiligheid bij crises en rampen. Tevens heeft Defensie de afgelopen jaren bijgedragen aan het creëren van nieuwe natuur in Nederland

Introductie

Dit hoofdstuk gaat in op de methoden die gebruikt zijn om tot de resultaten van het onderzoek te komen. Tevens zijn de keuzes met betrekking tot het prepareren, bewerken en verwerken van de data toegelicht. Tot slot is de betrouwbaarheid van de data in dit onderzoek tegen het licht gehouden.

Het doel van het economische deel in dit onderzoek is niet om precieze cijfers te tonen maar om een indicatie te geven van de economische invloed die de basis in Havelte op de regio heeft. Door de bewerkingen van de data en de aannames die worden gedaan is het geven van precieze cijfers niet mogelijk. Daarom dient bij de interpretatie van de resultaten in het achterhoofd gehouden te worden dat deze resultaten indicatief zijn. Dit houdt dus in dat de resultaten een sterke aanwijzing geven van de effecten die de basis op de regio heeft maar dat het door de gedane aannames geen harde economische cijfers zijn.

3.1 Economische impact analyse

Uit de theorie blijkt dat er meerdere componenten zijn die deel kunnen uitmaken van een economische impact analyse. In dit onderzoek is gekozen om twee van deze componenten mee te nemen; de lonen die aan personeel worden uitbetaald en de bedrijventransacties. Beide effecten komen in alle geanalyseerde onderzoeken voor, zowel in Nederland als in het buitenland.

In tegenstelling tot het onderzoek van Banis & De Bruin (2011) is ervoor gekozen om de opbrengsten van belastingen en toerisme niet mee te nemen in de analyse. Wat betreft belastingen geldt dat dit een stroom is van de ene overheid naar de andere overheid. Hiernaast gaat een belangrijk deel van dit onderzoek in op ruimtelijke kenmerken van zowel het personeel als van de bedrijventransacties, voor belastingen is er geen

ruimtelijk component te benoemen. Wat betreft toerisme vinden de Open Dagen niet jaarlijks plaats en zijn de opbrengsten die worden gegenereerd erg moeilijk in te schatten. Toch dient wel in het achterhoofd gehouden te worden dat er dankzij belastingen en de Open Dagen van Defensie wel degelijk extra omzet voor de regio gegenereerd wordt.

Hiernaast is er in dit onderzoek voor gekozen om de directe en indirecte effecten te berekenen en geïnduceerde effecten buiten de analyse te laten vallen. Het berekenen van de effecten past niet binnen het tijdspad en er moeten teveel aannames worden gedaan. Er dient wel rekening gehouden te worden met het feit dat het uiteindelijke economische effect van de basis op de regio hoger was geweest als de geïnduceerde effecten mee waren genomen in de berekening.

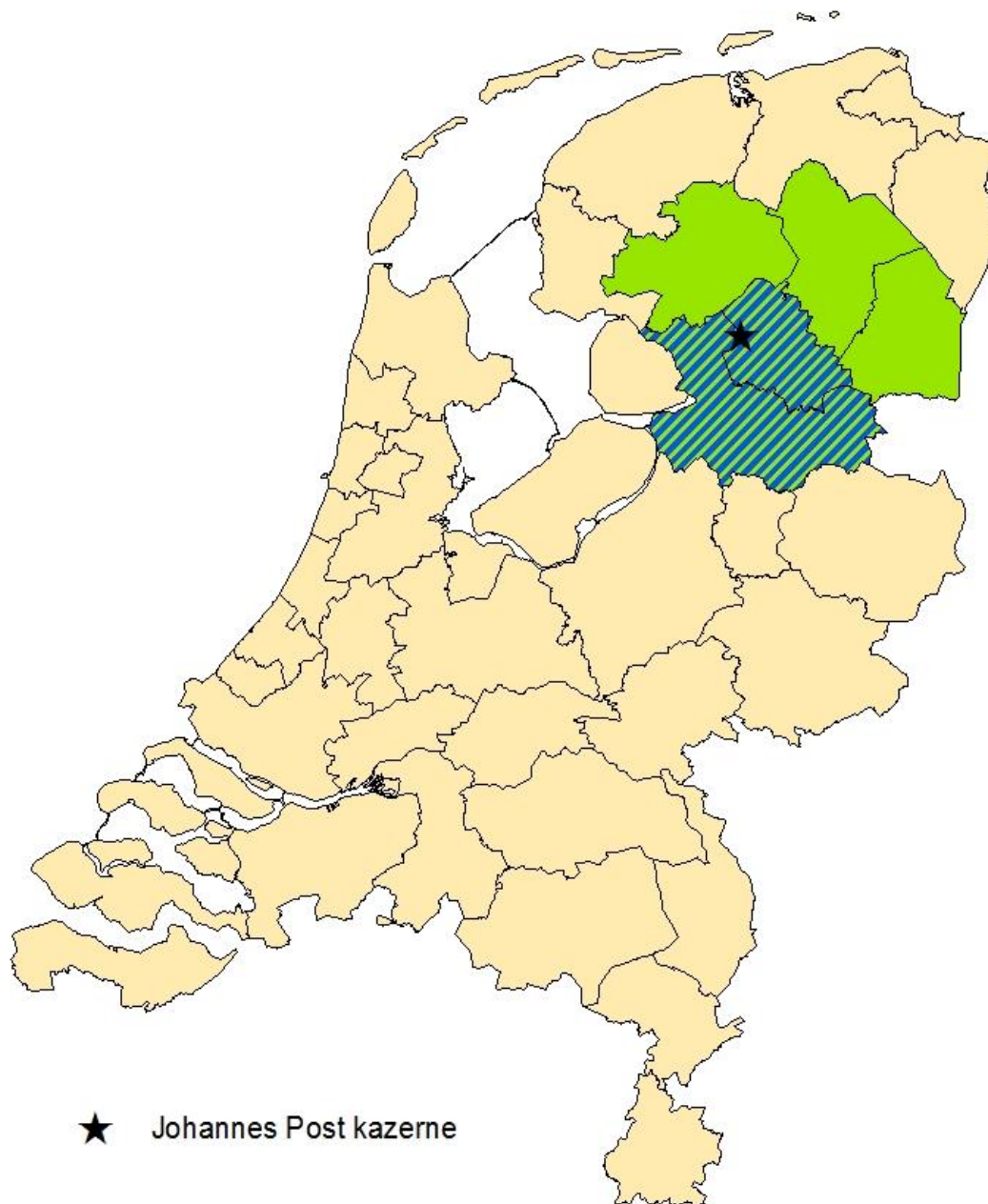
3.2 Afbakening regio

Om tot een duidelijke analyse te komen van de economische impact van Havelte op de regio moet de regio eerst gedefinieerd worden. Banis & De Bruin (2011) hebben in hun onderzoek naar de bases van Leeuwarden en Den Helder tevens onderzoek regio's gedefinieerd. Voor Leeuwarden is de provincie Friesland als regio genomen en voor Den Helder is de keuze gevallen op de Kop van Noord-Holland.

Havelte ligt in het Zuidoosten van Drenthe en ligt op de grens met de Kop van Overijssel, zie Figuur 3. Omdat Havelte op de grens van twee provincies ligt is het niet voor de hand liggend om de regio op het niveau van een provincie te definiëren. De beste keuze is daarom het gebruik van COROP-regio's; op deze manier kan er op sub-provinciaal niveau geanalyseerd worden en kunnen ook meerdere delen van verschillende provincies tegelijkertijd meegenomen worden in de analyse. Hiernaast is er bij het CBS ruimschoots data voorhanden op het niveau van COROP-regio's.

De basis heeft in haar directe omgeving te maken met twee COROP-gebieden. Het ligt daarom voor de hand om de regio te definiëren als Zuidwest Drenthe en Noord-

Regio klein (blauw) en regio groot (groen)

Figuur 5: Kaart met definitie van regio klein en groot

Bron: Eigen bewerking

Overijssel. Uit de geanalyseerde data blijkt echter dat er vooral het personeelsbestand ruimtelijker gespreid is en ook veel op andere omliggende COROP-regio's gericht is. Daarom is besloten de regio op twee verschillende manieren te definiëren, namelijk een kleine en een grote regio. De kleine regio zal, zoals eerder vermeld, de twee COROP-gebieden bevatten die vlakbij de basis liggen, Zuidwest Drenthe en Noord-Overijssel. De grote regio zal Zuidwest Drenthe en de vier omliggende COROP-gebieden omvatten en dus uit totaal vijf COROP gebieden bestaan. Beide definities van de regio zijn gevisualiseerd in Figuur 5.

3.3 Personeel

Deze paragraaf behandelt de keuzes die gemaakt zijn met betrekking tot de inkomens die aan het personeel worden uitbetaald. Om de data geschikt te maken voor de regionale analyses zijn er bepaalde aannames en veronderstellingen gedaan die hieronder verder worden toegelicht.

3.3.1 Loonkosten

Om een beeld te krijgen van de financiële stromen die van Havelte naar het personeel stromen is het eerst nodig om de kenmerken van het personeel in kaart te brengen. De werknemers worden daarom ingedeeld in regio's. Zoals eerder is beschreven worden hier COROP-gebieden voor gebruikt. Om het spreidingspatroon van het personeel te laten zien is er gebruik gemaakt van een kaart op gemeente niveau die de exacte woonlocatie van alle werknemers op postcode-6 niveau weergeeft, daarnaast wordt de spreiding gevisualiseerd met een kaart die dit doet op het niveau van COROP-regio's.

De data die door Defensie zijn aangeleverd bevatten totaalbedragen en gaan niet in op de regionale component van het personeel. Omdat de data wel de woonlocaties van de werknemers bevatten is het personeel ingedeeld in de beide regio's zoals eerder beschreven. Om de bijdrage van deze personeelskosten aan de lokale economie te berekenen moet worden berekend wat personeel per persoon aan inkomen verdient. Omdat Defensie een organisatie is die werkt met loonschalen zal er per rang een bedrag aan salaris en een bedrag aan toelagen toegekend worden.

Om de loonkosten te berekenen is het dus eerst nodig om een gemiddeld loon per rang te bepalen. SQW Consulting (2010) heeft per rang een gemiddeld loon berekend om de economische impact van Defensie op North Yorkshire te duiden. Deze methode wordt ook in dit onderzoek toegepast aan de hand van salaristabellen die te zien zijn in bijlage 1. Van der Gaast (2012), senior medewerker van de dienst P&O in Havelte, stelt echter wel dat het gemiddelde loon voor de lagere rangen twee loonschalen onder het gemiddelde moet worden genomen. Dit als gevolg van de leeftijdsopbouw van de organisatie die voor 70% uit personen onder de 24 jaar bestaat. De jonge militairen hebben nagenoeg altijd lagere rangen en dus ook de daarbij horende salarisschalen. Er is daarom dus ook voor gekozen om voor de rangen Soldaat (1)-(2)-(3), Korporaal (1), Sergeant (1) en Luitenant (1)-(2) een salarisschaal te nemen die twee stappen onder het gemiddelde zit. De gemiddelde lonen zijn te zien in Bijlage 2 als bruto lonen. Om de waarde voor de regio te kunnen berekenen moet dit bruto bedrag worden omgezet naar een netto bedrag. Volgens Stelder (2012) bedragen de netto lonen grofweg 70% van de bruto lonen. Daarom zullen de brutolonen met 30% verminderd worden in de resultaten, dit is tevens te zien in Bijlage 2.

Hiernaast zijn er nog reservisten die in Havelte actief zijn. Deze reservisten zijn volgens Van der Gaast (2012) gemiddeld vier tot vijf weken per jaar actief en worden betaald via reguliere salarissen. Omdat deze militairen maar ongeveer een maand per jaar actief zijn is ervoor gekozen de personen 1/12 deel van het normale jaarsalaris van hun rang toe te kennen.

3.3.2 Toelagen

Het personeel krijgt naast het reguliere loon ook een aantal toelagen uitbetaald. Deze data zijn tevens door Defensie aangeleverd. Het bedrag aan toelagen is alleen bekend op het niveau van rang en dus niet op individueel niveau. Als gevolg hiervan is niet te achterhalen naar welke personen en dus naar welke regio's de toelagen stromen. Om tot een verdeling per regio te komen moet ook deze data dus weer worden aangepast. De keuze is gemaakt om eerst het totale bedrag aan toelagen te berekenen en dit bedrag door het totaal aantal personen dat werkzaam is op de basis te delen, deze

methode is ook door Banis & De Bruin (2011) gebruikt. De aangeleverde data bevatten echter alleen gegevens over de toelagen die aan de 43e gemechaniseerde brigade (43Mechbrig) worden betaald. Om de toelages voor het overige personeel te berekenen moeten de aangeleverde bedragen omgerekend worden. De 43Mechbrig is een gevechtseenheid en deze werknemers krijgen naast de reguliere toelagen voor bijvoorbeeld voeding en kleding extra toelagen voor bijvoorbeeld oefeningen en uitzendingen. Van der Gaast (2012) stelt dat de totale toelages voor ongeveer 40% uit deze oefentoeelages bestaan. Daarom wordt er voor de niet-gevechtseenheden een toelage genomen van 60% van het totale bedrag dat aan werknemers van 43Mechbrig wordt toegekend, zie ook bijlage 2. De reservisten krijgen vervolgens weer 1/12 deel van de toelagen van niet-gevechtspersoneel toegekend.

3.3.3 Spreiding militair personeel naar rang

Binnen Defensie hebben militairen verschillende rangen. In het algemeen is het zo dat hogere rangen gemiddeld genomen een betere opleiding hebben. Volgens de theorie is het ook zo dat mensen met een hogere opleiding gemiddeld een grotere woon-werkafstand afleggen. Daarom zou het zo moeten zijn dat er een ruimtelijk patroon in de spreiding van de rangen te ontdekken is. De lagere rangen moeten dicht bij de basis wonen en de hogere rangen verder weg. Om te kunnen onderzoeken of er een ruimtelijk patroon in de spreiding van de rangen bestaat is het eerst nog om een classificatie van rangen te maken. Er is voor gekozen om de militairen in drie verschillende groepen in te delen; een laag kader, een midden kader en een hoog kader.

Het is zo dat er in Havelte veel meer lagere rangen werkzaam zijn dan er hogere rangen werken. Daarom is het niet correct om te werken met absolute aantallen. Er is voor gekozen om per regio een coëfficiënt te berekenen die per kader weergeeft wat relatief de grootste groep uit de betreffende regio is. Regio's waar tien of minder militairen werkzaam zijn, zijn uit de analyse gefilterd omdat er een groot risico bestaat dat de verdeling in de betreffende regio daardoor niet representatief is. De precieze verdeling van de rangen en de coëfficiënten zijn te zien in bijlage 2.

3.3.4 Uitgiftepatroon

Uit de theorie komt naar voren dat niet al het verdiende inkomen in de thuisregio van werknemers wordt uitgegeven. Mensen die inkomen ontvangen geven een deel van dit geld uit buiten hun woonregio. Banis & De Bruin (2011) hebben gekeken hoe dit uitgiftepatroon er uitziet. Om tot een resultaat te komen hebben zij een lage en een hoge bandbreedte gedefinieerd voor de uitgaven die binnen de regio gedaan worden. Als gevolg hiervan hebben de onderzoekers twee verschillende cijfers berekend die de economische impact van bases op de regio duiden. Deze bandbreedtes en de verschillende soorten bestedingen van het personeel zijn te zien in Tabel 1.

Omdat dit onderzoek als doel heeft een indicatie van de economische impact te geven is er niet voor gekozen om zoals Banis & De Bruin (2011) met bandbreedtes te werken. Het is duidelijker om met één cijfer voor de regionale economische impact te komen. Daarom wordt er voor de uitgaven van het personeel binnen de regio niet met bandbreedtes maar met één percentage gewerkt. Voor dit percentage is het gemiddelde genomen uit de door de hierboven aangehaalde onderzoekers gedefinieerde bandbreedte. Dit komt de leesbaarheid van het onderzoek ten goede. Voor zowel de kleine evenals de grote regio wordt hetzelfde percentage gebruikt.

3.3.5 Betrouwbaarheid data personeel

De data over de karakteristieken van het personeel zoals woonlocatie en rang is erg betrouwbaar. Deze data komt rechtstreeks uit de systemen van Defensie en er is geen enkele reden om aan te nemen dat deze data op enige manier gemanipuleerd of incorrect zijn. De data zijn echter wel aangepast om de regionale kenmerken van het personeel te kunnen tonen. Doordat er voor elke rang een gemiddeld loon is genomen is het mogelijk dat er afwijkingen zijn ontstaan in de berekening van de uiteindelijke lonen en toelagen. Omdat de ruimtelijke component niet uit de data te halen is, is het totale bedrag aan toelagen gedeeld door het totaal aantal werknemers op de basis. Hierdoor is er één bedrag per werknemer uit gekomen, in de praktijk is dit natuurlijk niet zo. Hierdoor bestaat er de mogelijkheid dat regio's in de uiteindelijke analyse meer of

minder geld toebedeeld krijgen dan ze in werkelijkheid ontvangen. Hierdoor is een deel van de betrouwbaarheid verloren gegaan.

Wat betreft de uitgaven die buiten de regio worden gedaan, zijn de veronderstellingen van Banis & de Bruin (2011) aangepast en is er één percentage genomen in plaats van de twee bandbreedtes. Dit geeft uiteindelijk duidelijkere resultaten omdat er maar één cijfer uitkomt maar zorgt er wel voor dat het resultaat minder nauwkeurig wordt. Tevens wordt dit percentage gebruikt voor zowel de kleine als de grote regio. Dit betekent per definitie dat uitgaven buiten de kleine regio ook buiten de grote regio vallen. In de praktijk zou het kunnen zijn dat bepaalde uitgaven die buiten de kleine regio vallen wel in de grote regio gedaan kunnen worden. Er is toch is voor één percentage gekozen omdat er geen specifieke cijfers voor de onderzochte regio's beschikbaar zijn. Dit heeft tot gevolg dat de cijfers van de werkelijkheid kunnen afwijken maar zoals eerder ook al is vermeld, is het doel van dit onderzoek niet om harde cijfers te geven maar om indicatief te zijn.

3.4 Bedrijven

De data betreffende de bedrijventransacties zijn net als de personeelsdata door Defensie aangeleverd. De data zijn in ruwe vorm aangeleverd en zijn eerst geschikt gemaakt voor de analyse. De data bestaan naast de bedrijventransacties ook uit vele andere betalingen zoals lonen en toeslagen. De betalingen die niet onder bedrijventransacties vallen zijn gefilterd uit het databestand.

Hiernaast ontbreekt bij ongeveer de helft van de cases de postcode. Deze betalingen bestaan uit declaraties die het personeel heeft ingediend. Er zijn door de werknemers dus goederen of diensten aangeschaft waarvan de herkomst onbekend is. Hierdoor is niet na te gaan of de transacties binnen of buiten de regio hebben plaatsgevonden. Deze geldstromen zullen in de resultaten wel benoemd worden maar zullen niet worden meegenomen worden in de analyse naar de regionale economische impact.

Om de resultaten die uit de analyse van de bedrijventransacties naar voren komen te kunnen vergelijken zijn ook de datasets van Leeuwarden en Den Helder gevisualiseerd

in een kaart. Deze cases zijn ingedeeld op COROP gebieden en zijn gezuiverd van cases die geen of een foutieve postcode aanduiding hebben.

3.4.1 Betrouwbaarheid

De data over de bedrijventransacties zijn ook afkomstig uit de systemen van Defensie en er is wederom geen enkele reden om aan te nemen dat deze data incorretheiden bevatten. Zoals eerder in dit hoofdstuk is vermeld ontbreken er bij een groot aantal cases de postcode waardoor deze cases buiten de analyse gelaten worden. Het is goed mogelijk dat hierdoor de resultaten een vertekend beeld van de werkelijkheid opleveren. De cases die geen postcode bevatten zijn allemaal persoonsgebonden uitgaven en het is aannemelijk dat deze transacties voor een groot deel in de buurt van de basis of van de woonlocaties van het personeel hebben plaatsgevonden. Hierdoor ligt het voor de hand dat de waarde van de aantal transacties in de gebieden rondom de basis lager liggen dan in werkelijkheid het geval is.

3.5 Uiteindelijke Directe en Indirecte Economische Effecten

De bedragen die naar via Defensie de regio instromen en die als zodanig in de input/output modellen worden ingevoerd zijn feitelijk niet de directe effecten zoals deze uiteindelijk in de regionale economie terecht zullen komen. Het geld dat van Defensie via het personeel en het bedrijfsleven de economie instroomt, is onderhevig aan import van producten en belastingen op toegevoegde waarde. Het is daarom beter om te spreken van directe impuls wanneer het gaat over het initiële bedrag dat in een input-output model wordt ingevoerd. Hier komt dan een direct effect uit naar voren dat de daadwerkelijke bijdrage aan de regionale economie vormt. Vervolgens zijn hier weer indirecte effecten aan verbonden (Stelder, 2012). De uiteindelijke directe en indirecte effecten worden berekend met behulp van het programma IRIOS. Door middel van regionale handelsbalansen wordt het indirecte effect berekend aan de hand van de directe impulsen die in een input/output model gestopt worden. Deze handelsbalansen zijn beschikbaar op het niveau van provincies en stammen uit 1995. Er zijn helaas geen balansen beschikbaar die recenter tot stand zijn gekomen.

Banis & de Bruin (2011) hebben ervoor gekozen om alle directe impulsen bij elkaar op te tellen en deze als één variabele in IRIOS te stoppen. In dit onderzoek is ervoor gekozen om zowel het personeel als het bedrijfsleven los van elkaar in de input/output software te stoppen waardoor er een nauwkeuriger beeld geschetst wordt. Hiernaast hebben Banis & de Bruin (2011) een andere manier gebruikt om de resultaten te interpreteren waardoor de bijdrage van de bases aan de regionale economie hoger liggen dan dat deze bijdrage in werkelijkheid is. Dit heeft tot gevolg dat de resultaten van Banis & de Bruin (2011) en de resultaten zoals ze in dit onderzoek gepresenteerd worden niet met elkaar te vergelijken zijn.

3.5.1 Effecten personeel

Om de indirecte effecten op de regio voor het personeel te kunnen berekenen is het eerst van belang dat de data worden teruggebracht op het niveau van provincies. Voor zowel de kleine als de grote regio is het inkomen gesplitst naar provinciaal niveau. Dit houdt dus in dat inkomens die naar Noord-Overijssel stromen in het model voor de gehele provincie Overijssel gestopt worden. De bedragen worden ingevoerd als 'consumptieve bestedingen huishoudens'.

3.5.2 Effecten Bedrijfstransacties

Wat betreft de bedrijfstransacties geldt hetzelfde als voor het personeel. Ook hier zijn de bestedingen terug gebracht tot het niveau van provincies. De bedragen zijn ingevoerd onder 'Regionale Overheden en Parastatale Instellingen'. Dit komt het dichtst in de buurt van Defensie.

3.6 Neveneffecten

De neveneffecten van militaire bases op de gemeenschap zijn voor zover bekend niet eerder onderzocht in Nederland. Er is in dit onderzoek sprake van een verkennende studie en daarom is er alleen onderzoek gedaan met behulp van literatuur. Dit houdt in dat er dus geen veldonderzoek naar de neveneffecten is gedaan. De beperkingen van dit literatuuronderzoek zijn groot. Er is alleen beschreven wat er in de literatuur

aangetroffen is. Het is dus goed mogelijk dat er nog een scala aan andere neveneffecten zijn die tijdens dit onderzoek niet in de literatuur zijn aangetroffen en als gevolg daarvan niet benoemd zijn.

Introductie

In dit hoofdstuk worden de resultaten die uit de analyses en het literatuuronderzoek naar voren komen getoond. Eerst worden de ruimtelijke en economische kenmerken in de regio getoond van zowel het personeel als de transacties met bedrijven. Vervolgens worden de totale directe en indirecte effecten besproken die het gevolg zijn van het personeel en de bedrijventransacties. Tot slot worden de neveneffecten besproken.

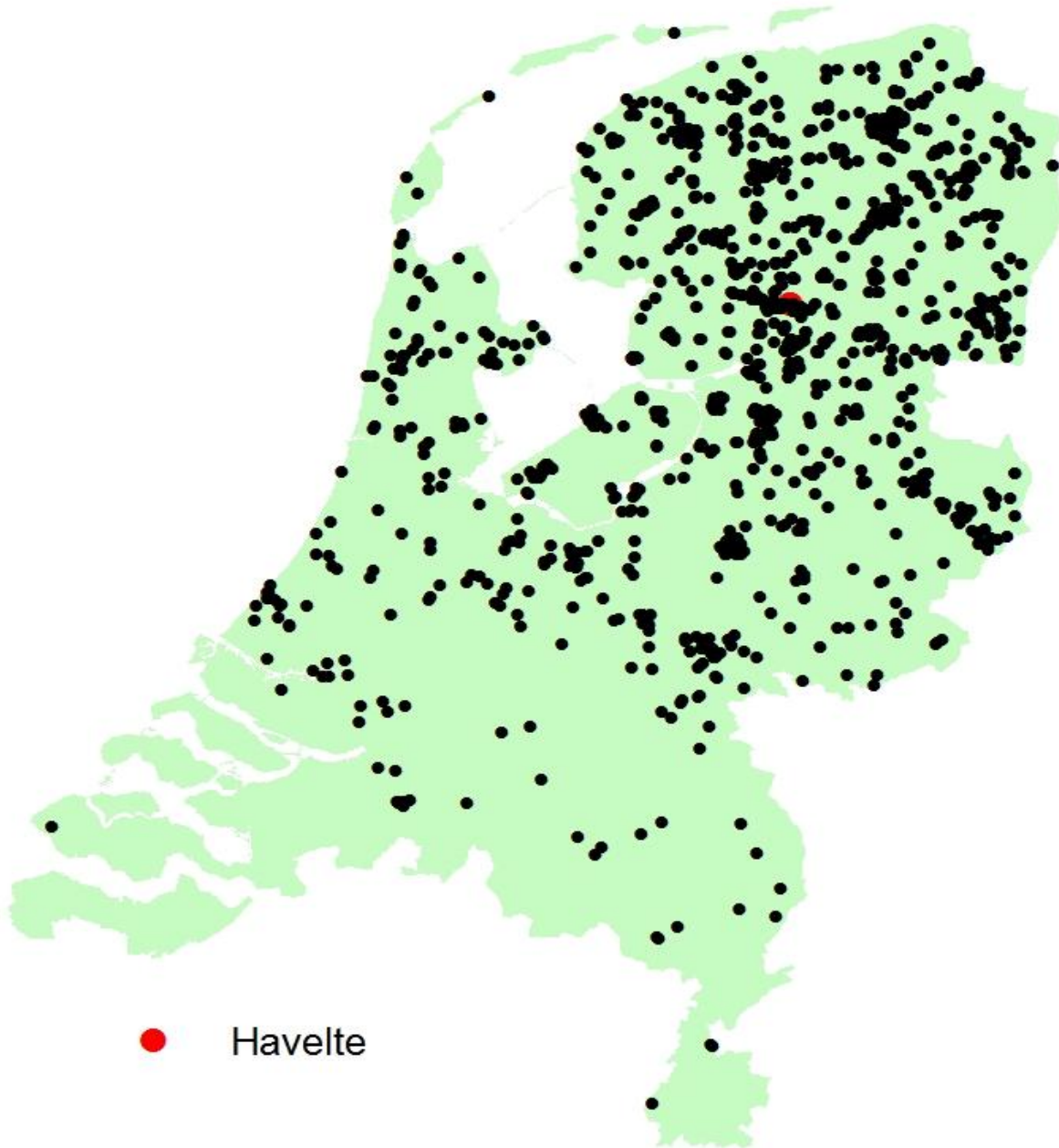
4.1 Personeel

Zoals uit de theorie blijkt zijn de inkomens die aan het personeel worden uitbetaald erg belangrijk. Deze inkomens maken het grootste deel uit van de totale economische effecten die een militaire basis op de regio heeft. Deze paragraaf zal uitweiden over de ruimtelijke spreidingspatronen van het personeel en zal de financiële waarde van de uitbetaalde inkomens in kaart brengen.

4.1.1 Spreiding

De woonlocaties van al het werkzame personeel in Havelte is weergegeven in Figuur 6. Deze kaart is gebaseerd op postcode-6 gegevens. De werknemers die in het buitenland wonen zijn niet getoond. Het eerste wat opvalt, is het feit dat het leeuwendeel van de werknemers uit het noordelijk deel van Nederland komt. In de directe omgeving van de basis is een hoge dichtheid aan werknemers te zien maar ook regionale agglomeraties als Steenwijk, Meppel en Hoogeveen behoren tot de thuishaven van veel werknemers. Hiernaast is het duidelijk dat de grote steden in het noorden van ons land zoals Groningen, Assen, Leeuwarden en Heerenveen veel personeel huisvesten. Uit Figuur 6 valt dus te concluderen dat Havelte als werkgever een sterke band met het noorden van Nederland heeft. Dit blijkt ook uit een publicatie van werkgeversorganisatie VNO-NCW (2011); ze stellen dat Defensie sterk is geïntegreerd in de noordelijke

Woonlocatie werknemers Havelte

Figuur 6: Woonlocatie werknemers Havelte

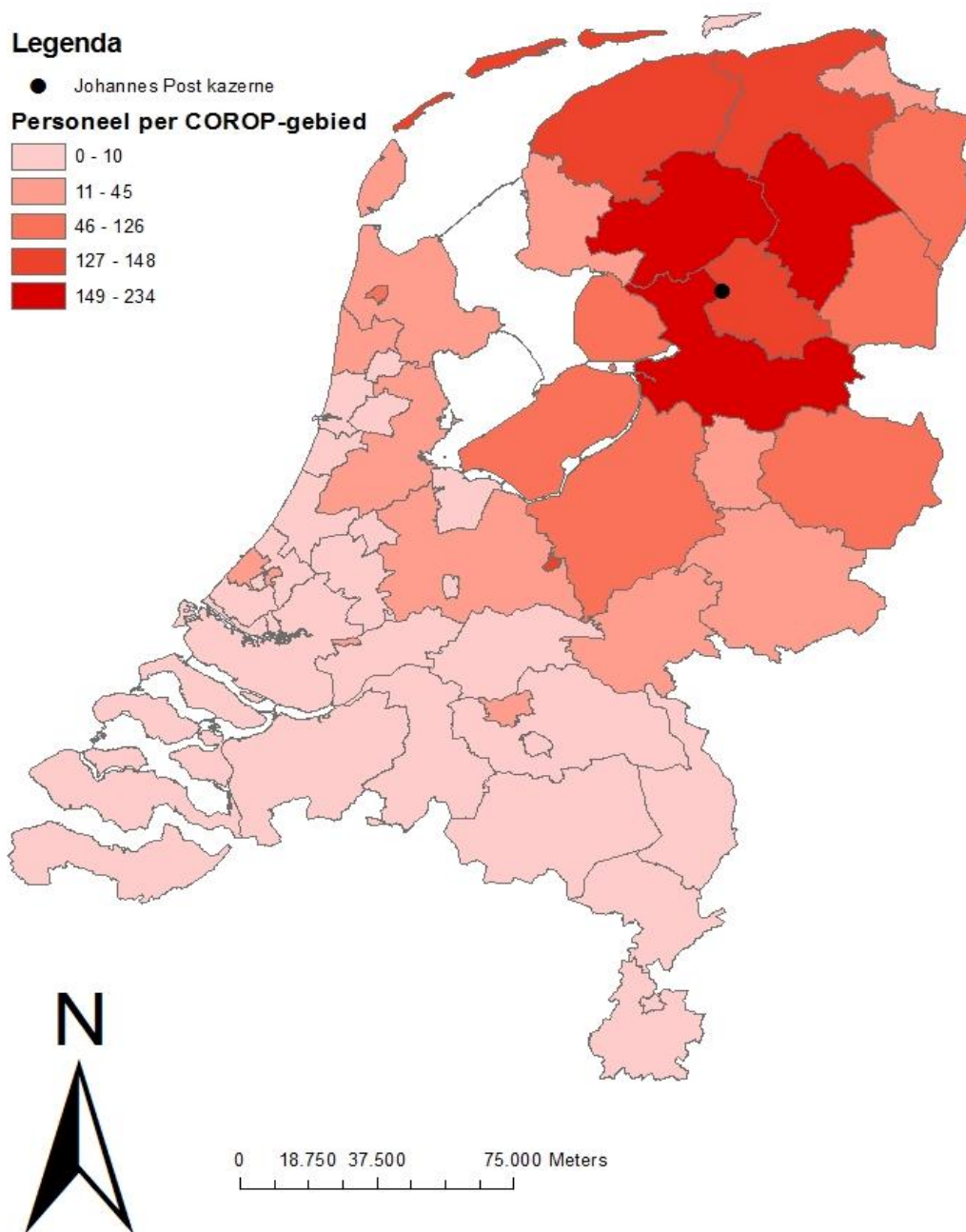
Bron: Eigen bewerking

economie. De focus op het noorden met betrekking tot het personeel is wellicht te verklaren door het feit dat Havelte de grootste landmacht basis in Noord Nederland is. Werknemers uit de noordelijke provincies zullen, wanneer ze een baan bij de landmacht ambiëren, het eerste bij Havelte uit komen. Andere landmacht bases in Nederland liggen vooral in Gelderland en Noord-Brabant. Het is waarschijnlijk dat landmacht personeel uit de rest van Nederland eerder in deze provincies zal gaan werken. Verder is het zo dat Havelte geografisch gezien een gunstige positie.

In Figuur 7 is de kaart uit de vorige pagina omgezet naar het absolute aantal werknemers per COROP-regio. Hieruit komt hetzelfde beeld naar voren; de noordelijke COROP-regio's zijn erg sterk vertegenwoordigd als woonlocaties voor het personeel. De hoogste absolute aantallen werknemers zijn te vinden in drie COROP-regio's rondom de basis; Noord-Overijssel, Noord-Drenthe en Zuidoost-Friesland. Enkele COROP-regio's in het midden van het land waaronder de Veluwe, Flevoland en Twente leveren ook nog redelijk wat personeel. Het zuiden des lands is tot slot voor wat betreft personeel praktisch geen herkomstregio. Dit is te verklaren door de erg grote afstand tot Havelte en de aanwezigheid van andere landmacht bases in Noord-Brabant en Gelderland.

Het is opvallend dat de thuisregio van de basis, Zuidwest-Drenthe, minder personeel huisvest dan enkele van de omliggende COROP-regio's. Dit is te verklaren door naar de inwonersaantallen van de verschillende COROP-gebieden te kijken die zijn weergegeven in Tabel 2. Hieruit blijkt dat Zuidwest-Drenthe beduidend minder inwoners heeft dan omliggende COROP-gebieden. Hiernaast zijn er ook weinig grote steden in deze regio. Door middel van een eenvoudige aanbod redenering volgt dan dat er door een lager inwonertal ook minder geschikt personeel woonachtig is. Deze gedachtegang verklaart tevens waarom de COROP-regio's Noord Friesland en Overig Groningen, die relatief ver van de basis afluigen, toch veel werknemers leveren; er wonen veel mensen en er is dus een groot aanbod.

Spreiding personeel per COROP-regio

Figuur 7: Absoluut aantal werknemers per COROP regio

Bron: Eigen bewerking

COROP-regio	Inwoners aantal
<i>Zuidwest Drenthe</i>	106.291
<i>Noord Overijssel</i>	356.161
<i>Noord Drenthe</i>	189.787
<i>Zuidoost Drenthe</i>	171.267
<i>Zuidoost Friesland</i>	208.107
<i>Overig Groningen</i>	378.371
<i>Noord Friesland</i>	332.884
Tabel 2: Inwoners naar COROP-regio	Bron: CBS (2012)

In Tabel 3 is de verdeling van de woonlocaties van het Defensie personeel te zien voor zowel de kleine en grote regio. Om de spreiding van het personeel in Havelte in perspectief te kunnen plaatsen is het zinvol om dit te vergelijken met de resultaten van Banis & de Bruin (2011), die de spreiding van het Defensie personeel in Leeuwarden en Den Helder onder de loep genomen hebben. Daarom zijn dezelfde gegevens voor de deze beide bases toegevoegd. Wat betreft de kleine regio woont bijna driekwart van het totale aantal werknemers buiten de onderzoeks regio. Voor de grote regio blijkt dat meer dan 50% van de werknemers buiten de regio woonachtig is. Deze bevindingen komen overeen met het beeld dat door Figuur 6 en 7 wordt geschetst.

Wanneer Havelte wordt vergeleken met Den Helder en Leeuwarden zijn er opvallende verschillen waar te nemen. Er wonen in Havelte namelijk erg veel werknemers buiten zowel de kleine als de grote regio wanneer dit vergeleken wordt met de andere bases. Tabel 3 toont dat in Leeuwarden meer dan 70% van de werknemers uit de regio komt en dat dit percentage in Den Helder op bijna 60% ligt. Hierbij dient wel in acht genomen te worden dat er andere definities voor de regio gebruikt zijn, deze definities zijn tevens in Tabel 3 terug te vinden. Om de verschillende regio's toch goed met elkaar te kunnen vergelijken zijn in de tabel ook de inwonersaantallen van de regio's weergegeven.

	Woonlocatie (%)			Definitie regio	Inwoners regio
	In regio	Nederland	Buitenland		
<i>Havelte Klein</i>	24	74	2	N Overijssel en ZW Drenthe	464.540
<i>Havelte Groot</i>	47	51	2	N Overijssel, ZO Friesland, ZW, N en ZO Drenthe	1.033.014
<i>Leeuwarden</i>	71	29	1	Provincie Friesland	647.214
<i>Den Helder</i>	59	41	0	Kop van Noord-Holland	372.017

Tabel 3: Verdeling werknemers naar herkomst Bron: Eigen bewerking

De grote regio bestaat uit vijf COROP- gebieden, uit Tabel 3 blijkt dat 47% van het personeel uit deze regio afkomstig is. Wanneer de grote regio vergeleken wordt met Leeuwarden en Den Helder blijkt dat de grote regio zowel qua inwonersaantal als qua oppervlakte een stuk groter is dan de beide andere regio's. Hieruit valt te concluderen dat voor het personeel de basis in Havelte een mindere regionale functie vervult dan de bases in Leeuwarden en Den Helder. Het personeelsbestand in Havelte strekt zich dus veel wijder uit dan alleen de kleine of de grote regio zelf. Het valt dus te stellen dat Havelte een sub-regionale functie vervult. Er kan dus ook geconcludeerd worden dat het personeelsbestand in Leeuwarden en Den Helder voor een groot deel in de directe omgeving van de basis woonachtig is.

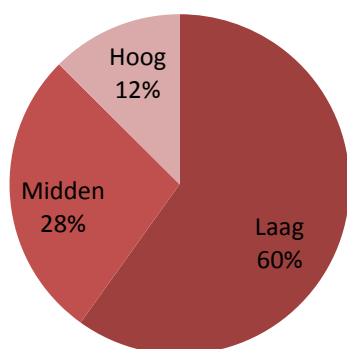
Omdat werknemers in Havelte verder weg wonen zou er gesteld kunnen worden dat de werknemers gemiddeld een hoger opleidingsniveau hebben. Hogeropgeleiden leggen normaliter een grotere woon-werkafstand af en hypothetisch gezien moeten er in Havelte dus meer hogeropgeleiden werkzaam zijn dan in Leeuwarden en Den Helder. Dit blijkt echter niet zo te zijn wanneer het personeelsbestand van Havelte wordt vergeleken met dat van Leeuwarden. Uit Figuur 8 blijkt dat er in Havelte veel meer lage rangen werkzaam zijn dan in Leeuwarden. Er moet dus nog een ander argument zijn die de grote instroom van werknemers van buiten de regio verklaart. Het is

waarschijnlijk dat dit komt door de gunstige ligging en goede bereikbaarheid van de basis. Havelte ligt redelijk centraal in Nederland in de nabijheid van meerdere steden en doorgaande wegen. Leeuwarden en Den Helder daarentegen liggen een stuk geïsoleerder.

Militaire Werknemers

Havelte

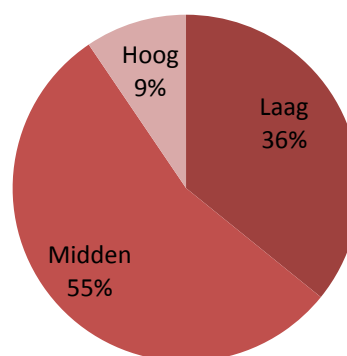
N = 1490

Militaire Werknemers

Leeuwarden

N = 1044

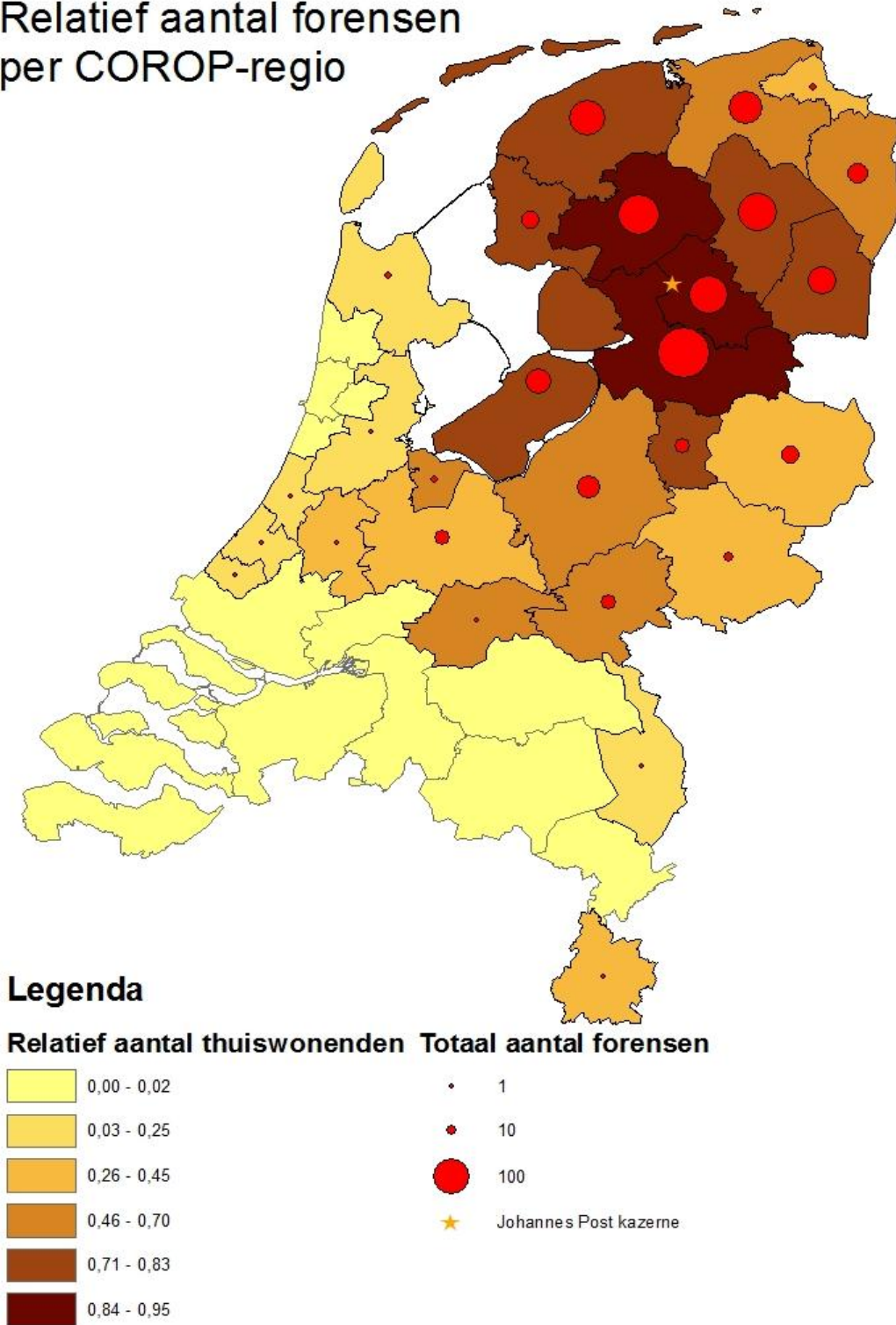
Figuur 8: Werknemers naar rang (laag, midden, hoog)

Bron: Eigen bewerking

4.1.2 Reisgedrag

De komende vijf jaar worden er waarschijnlijk 500 extra militairen in Havelte gestationeerd. De militairen worden vanuit Ermelo herplaatst. Het is voor de gemeenten rondom Havelte erg interessant om deze mensen aan te trekken. Uit de gegevens van het CBS (2012) blijkt namelijk dat er de afgelopen twee jaar maar weinig inwoners in de gemeentes in de directe omgeving van Havelte bij zijn gekomen. Zo is het aantal inwoners in Steenwijkerland met 194 gestegen, het aantal inwoners van de gemeente Meppel met 195 personen gestegen en het aantal inwoners van de gemeente Westerveld met 144 inwoners gedaald. Alle extra inwoners zijn daarom meer dan welkom in deze gemeenten.

Relatief aantal forensen per COROP-regio

Figuur 9: Relatief en absolute aantallen forensen per COROP-regio

Bron: Eigen Bewerking

Volgens ING (2012) reist een werknemer in Nederland gemiddeld 14 kilometer op een dag om van huis op de werklocatie aan te komen. Uit de spreiding van de werknemers in Havelte blijkt dat veel personeel veel verder dan deze 14 kilometer van de basis woont. Dit houdt dus in dat de woon-werkafstand veel groter is dan het landelijk gemiddelde. Toch zitten hier nog wat haken en ogen aan; zo blijkt dat 29% van de werknemers doordeweeks op de basis doorbrengt en alleen in de weekenden huiswaarts keert.

In Figuur 9 is het reisgedrag van het personeel in kaart gebracht. Er is onderscheid gemaakt tussen enerzijds personeel dat elke dag heen-en-weer rijdt en anderzijds personeel dat doordeweeks overnacht op de kazerne en in de weekenden huiswaarts keert. Het komt duidelijk uit de kaart naar voren dat personeel uit de nabijheid van de basis in veel gevallen dagelijks op en neer rijdt. In het algemeen valt te stellen dat naarmate het personeel verder van de basis af woont, het aandeel dagelijkse forensen afneemt en het personeel vaker doordeweeks op de basis overnacht. De westelijke en zuidelijke COROP-regio's hebben nagenoeg allemaal hele lage percentages werknemers die dagelijks forensen. Dit is te verklaren door het feit dat de afstand tussen deze regio's en de basis te groot is om dagelijks te overbruggen.

Wat betreft Gelderland is af te lezen dat ongeveer de helft van het aantal werknemers doordeweeks op de kazerne overnacht. Hieruit valt op te maken dat een groot deel van deze mensen de reisafstand tot Havelte waarschijnlijk te groot vindt om dagelijks af te leggen. Zoals in de inleiding al vermeld is worden er de komende jaren werknemers vanuit Ermelo overgeplaatst naar Havelte. Deze groep vormt een potentieel doel voor 'citymarketeers' uit de gemeenten rondom Havelte. Het deel van het personeel dat niet elke dag bereid is om te reizen, door bijvoorbeeld familieomstandigheden, zou zich eventueel in de omgeving van Havelte kunnen gaan vestigen. Het is hierbij wel relevant om de actuele situatie bij Defensie in het achterhoofd te houden. Werknemers krijgen geen contracten meer voor onbepaalde tijd en deze contracten moeten na enkele jaren weer verlengd worden. Dit heeft tot gevolg dat werknemers minder baanzekerheid hebben en dat kan ertoe leiden dat nieuwe werknemers minder snel geneigd zullen zijn

om te verhuizen. Een andere factor die van belang is zijn de rangen. Uit tabel 4 blijkt dat lagere rangen vaker op de basis overnachten dan hogere rangen. Deze hogere rangen reizen dus vaker dagelijks en zullen in theorie eerder geneigd zijn om te verhuizen. De verhuisbereidheid hangt dus ook van het soort werknemers af dat in Havelte gaat werken. Van Der Louw (2011) stelt ook dat militair personeel steeds minder vaak verhuisd richting de werklocatie. Het ligt daarom voor de hand om te stellen dat maar weinig nieuwe werknemers bereid zullen zijn om te verhuizen.

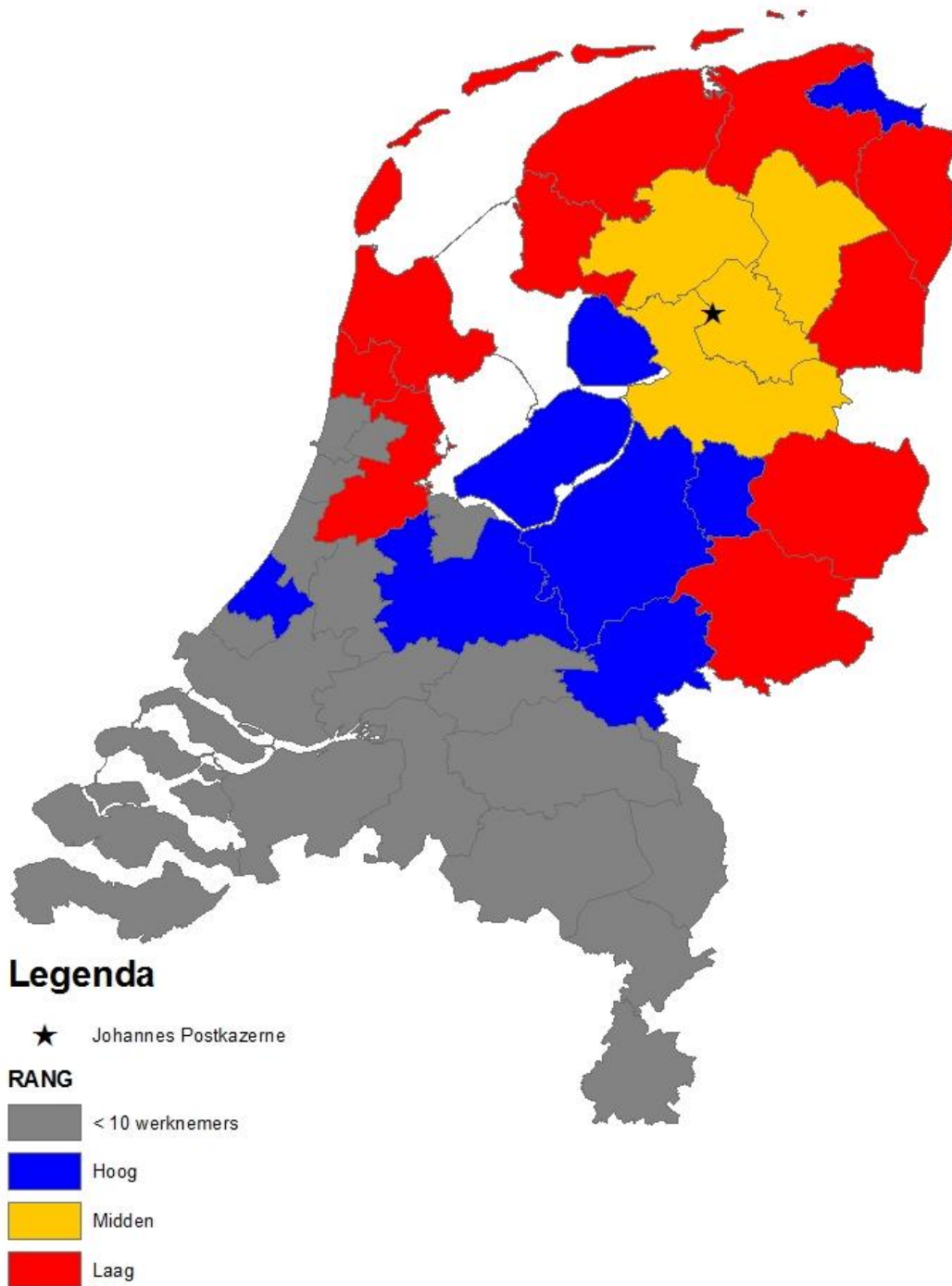
Rang	Forensen (%)
<i>Laag</i>	60,2
<i>Midden</i>	75,4
<i>Hoog</i>	81,2

Tabel 4: Percentage werknemers die dagelijks forensen Bron: Eigen bewerking

4.1.3 Spreiding rangen

Zoals al is gebleken uit Figuur 8 zijn de lagere rangen in Havelte in absolute zin het sterkst vertegenwoordigd. Om een patroon te ontdekken in de spreiding van het militaire personeel is het daarom beter om naar relatieve cijfers te kijken. Figuur 10 geeft de relatief meest voorkomende rang per COROP-regio weer waarbij regio's met minder dan tien man personeel uit de analyse weggelaten zijn. Wat gelijk opvalt is de duidelijke geografische spreiding van de drie rangkaders. De militairen uit het middenkader komen relatief het vaakst uit de directe omgeving van de basis, militairen uit het hoge kader zijn vooral woonachtig in het midden van Nederland en de militairen uit het lagere kader zijn leven relatiefst het vaak in de COROP-gebieden die aan de buitenkant van Nederland liggen. Dit spreidingspatroon kan meerdere verklaringen hebben. Zo kunnen de woonvoorkeuren van de verschillende rangkaders erg verschillen. Het zou zo kunnen zijn dat de hogere rangen liever in het midden van het

Meest voorkomende rang per COROP-gebied

Figuur 10: Relatief meest voorkomende rang per COROP-gebied

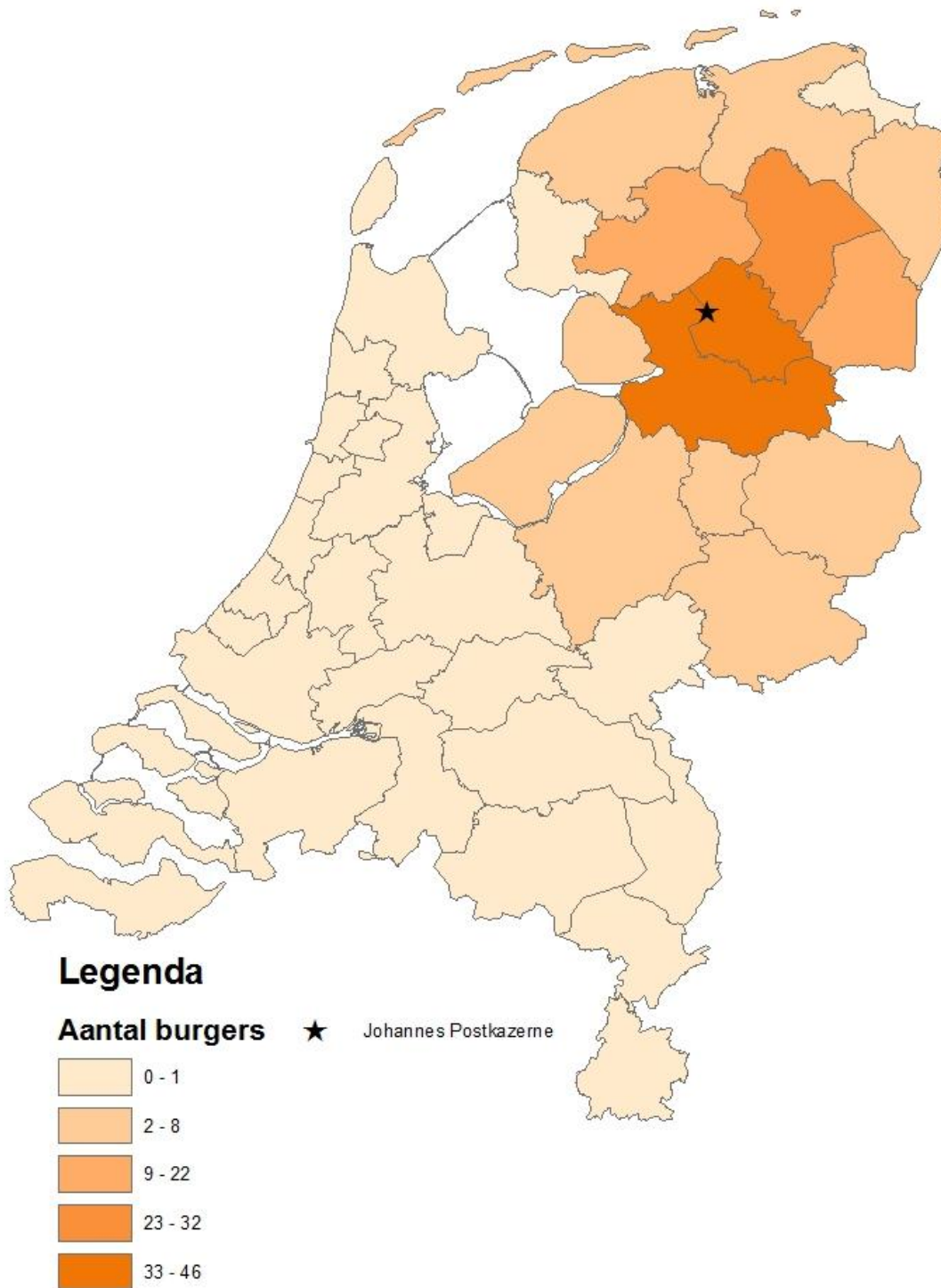
Bron: Eigen Bewerking

land woonachtig zijn. In Tabel 4 is per rangkader het percentage werknemers dat elke dag heen-en-weer reist weergegeven. Hieruit blijkt dat 40% van de lage rangen doordeweeks op de kazerne overnacht. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het beeld dat in Figuur 10 geschetst wordt; de lagere rangen wonen relatief verder van de basis en moeten dus grotere afstanden overbruggen waardoor ze vaker op de basis overnachten. De thuissituatie van de militairen kan ook meespelen in de spreiding. Het personeel van Defensie verhuist vaak niet meer zoals vroeger mee met het werk. Werknemers met midden en hogere rangen zijn vaak ouder en hebben daardoor vaker gezinnen. Dit kan verklaren waarom zij dichterbij de basis wonen en vaker dagelijks heen-en-weer rijden.

4.1.4 Verhouding burger militair

Uit de theorie komt naar voren dat burgerpersoneel relatief vaak uit de omgeving van de basis komt. Van der Vlis (2012) stelt dat burgerpersoneel van oudsher al rondom de basis werd geworven om bijvoorbeeld stallen schoon te maken, te koken en andere ondersteunende taken uit te voeren. Tegenwoordig doet het burgerpersoneel nog steeds deze ondersteunende werkzaamheden zoals administratieve zaken, catering en personeelsbeleid. Om de spreiding van de burgers te kunnen onderzoeken is deze in kaart gebracht en weergegeven in Figuur 11. Hieruit komt naar voren dat de bewering van Van Der Vlis (2012) vandaag de dag nog steeds op gaat want tegenwoordig komt ook het grootste deel van het burgerpersoneel uit de omgeving van de basis. In feite is de gehele grote regio hofleverancier van het burgerpersoneel, buiten deze regio's liggen de percentages duidelijk lager.

Aantal burgers per COROP-gebied

Figuur 11: Verhouding burgers en militairen naar COROP-regio

Bron: Eigen bewerking

4.1.5 Economische impact personeel

De voorgaande paragrafen hebben de ruimtelijke karakteristieken van het personeel in kaart gebracht. Om de economische waarde van de basis in Havelte op de regio te kunnen berekenen is het van belang om de verschillende financiële stromen in beeld te brengen. Deze financiële stromen naar het personeel voor respectievelijk de kleine en de grote regio staan weergegeven in Tabel 5 en 6. Het valt voor de kleine regio op dat er veel geld de regio uitstroomt., maar liefst 74% van het totale inkomen gaat elders heen. De grote regio houdt meer geld binnen de grenzen maar ook hier blijft slechts 47% van het totale bedrag aan inkomens binnen de regio. De percentages zoals in Tabel 5 en 6 beschreven komen nagenoeg exact overeen met de percentages van de spreiding van het personeel uit Tabel 3. Hieruit valt te concluderen dat de regionale spreiding van het inkomen gelijke tred houdt met de regionale spreiding van het personeel.

	Loon	Toeslag	Totaal Inkomen	Percentage
<i>Regio Klein</i>	€ 7.273.171,63	€ 3.484.599,89	€ 10.757.771,52	24,2
<i>Nederland</i>	€ 21.327.242,05	€ 11.462.903,00	€ 32.790.145,05	74,0
<i>Buitenland</i>	€ 545.485,77	€ 245.761,37	€ 791.247,14	1,8
Totaal	€ 29.145.899,44	€ 15.193.264,26	€ 44.339.163,70	100

Tabel 5: Inkomen Havelte Regio Klein Bron: Eigen bewerking

	Loon	Toeslag	Totaal Inkomen	Percentage
<i>Regio Groot</i>	€ 13.883.005,29	€ 6.810.808,87	€ 20.693.814,16	46,7
<i>Nederland</i>	€ 14.717.408,38	€ 8.136.694,02	€ 22.854.102,40	51,5
<i>Buitenland</i>	€ 545.485,77	€ 245.761,37	€ 791.247,14	1,8
Totaal	€ 29.145.899,44	€ 15.193.264,26	€ 44.339.163,70	100

Tabel 6: Inkomen Havelte Regio Groot Bron: Eigen bewerking

Om de cijfers van Havelte weer in een kader te kunnen plaatsen is het nuttig om deze wederom te vergelijken met de cijfers van Leeuwarden en Den Helder. Deze inkomensstromen zoals berekend door Banis & de Bruin (2011) zijn weergegeven in Tabel 7 en 8. Er zijn een aantal opvallende verschillen tussen de cijfers van Havelte en

de andere bases. Het patroon dat zich dat ook bij de spreiding van de werknemers voordoet herhaalt zich; in Havelte stroomt er relatief gezien veel meer geld de regio uit dan bij de andere twee bases. Dit geeft dus wederom aan dat Havelte nationaler is georiënteerd. Hiernaast valt het op dat het relatieve bedrag dat aan toeslagen wordt betaald in Havelte veel groter is dan bij de andere twee bases. Bijna een derde van al het inkomen dat in Havelte wordt gegenereerd gaat op aan deze toelages. Deze cijfers liggen voor Leeuwarden en Den Helder op respectievelijk 18,6% en 11,05%. Er zijn meerdere redenen die dit verschil verklaren. Een groot deel van de toeslagen die in Havelte worden uitbetaald bestaan uit vakantiegeld. Dit komt niet terug in het onderzoek van Banis & de Bruin (2011). Daarnaast zijn de oefentoeelagen in Havelte relatief gezien hoger dan in Leeuwarden en Den Helder. De militairen in Havelte gaan vaker op oefening en krijgen daar dus ook meer toelagen voor.

	Loon	Toeslag	Totaal Inkomen	Percentage
<i>Regio</i>	€24.587.735,00	€ 5.595.049,00	€30.182.784,00	71,6
<i>Nederland</i>	€9.681.351,00	€ 2.225.979,00	€11.907.330,00	28,3
<i>Buitenland</i>	€ 32.424,00	€ 7.252,00	€39.677,00	0,1
Totaal	€34.301.511	€7.828.280,00	€42.129.794,00	100

Tabel 7: Inkomen Leeuwarden Bron: Eigen bewerking

	Loon	Toeslag	Totaal Inkomen	Percentage
<i>Regio</i>	€ 150.604.234	€ 18.001.017	€ 168.605.252	61,2
<i>Nederland</i>	€94.230.306	€ 12.442.001	€ 106.672.307	38,8
Totaal	€ 244.834.541	€ 30.443.019	€ 275.277.560	100

Tabel 8: Inkomen Den Helder Bron: Eigen bewerking

4.1.6 Impact personeel op regio

De in Tabel 5 en 6 beschreven bedragen zijn de totale bedragen die als inkomsten van het personeel naar de kleine en de grote regio stromen. Het is echter niet zo dat dit verdiende inkomen ook daadwerkelijk allemaal in deze regio's wordt gespendeerd. Aan de hand van schattingen gemaakt door Banis & de Bruin (2011) is in de methodologie

uitgelegd hoe het bedrag wordt berekend dat als inkomen ook daadwerkelijk in de regio eindigt. Het totale bedrag aan inkomens van het personeel dat naar de regio's stroomt, is af te lezen in Tabel 9, de berekeningen zijn te zien in bijlage 2.

	Totaal bedrag
<i>Regio Klein</i>	€ 8.630.314,62
<i>Regio Groot</i>	€ 16.601.405,47

Tabel 9: Uiteindelijke opbrengst personeel per regio Bron: Eigen bewerking

Bovenstaande bedragen worden dus ingevoerd in de input/output software om de indirecte effecten van het personeel te berekenen. De bedragen worden echter nog wel opgesplitst op het niveau van provincies omdat de input-outputsoftware geen handelsbalansen op het niveau van COROP- gebieden bevat, dit is tevens weergegeven in bijlage 2.

4.1.7 Uiteindelijke Directe & Indirecte Effecten

Zoals ook al blijkt uit de methodologie zijn de bedragen uit Tabel 9 niet de uiteindelijke opbrengsten voor de lokale economie. In de input/output software worden de bedragen gecorrigeerd voor belastingen en import. Daardoor zal het uiteindelijke direct effect lager uitvallen. Dit uiteindelijk effect voor de regionale economie is voor zowel de kleine als grote regio weergegeven in Tabel 10. Hieruit blijkt dat het uiteindelijke totale effect van zowel de directe als de indirecte effecten ongeveer de helft bedraagt van de initiële directe impuls die als inkomen de regio ingestroomd is. De multiplier ligt voor beide regio's op 1,14. Dit houdt in dat er van elke euro die als direct effect in de economie stroomt, er 14 cent extra inkomen voor de regionale economie wordt gegenereerd. Deze multiplier is relatief laag, dit ligt in de lijn der verwachtingen. Het is logisch is dat er veel geld uit de regio weglekt omdat er relatief weinig geproduceerd wordt. Als gevolg daarvan relatief lage indirect effecten zijn waardoor de multiplier automatisch ook laag blijft.

	Directe impuls	Direct effect	Indirect effect	Totaal effect	Multiplier
<i>R.Klein</i>	€8.630.314,62	€3.823.028,43	€527.375,49	€4.350.403,92	1,14
<i>R.Groot</i>	€16.601.405,57	€7.256.669,56	€979.775,38	€8.236.444,94	1,14

Tabel 10: Uiteindelijke effecten van inkomens op Regio Klein en Groot Bron: Eigen bewerking

4.2 Bedrijven

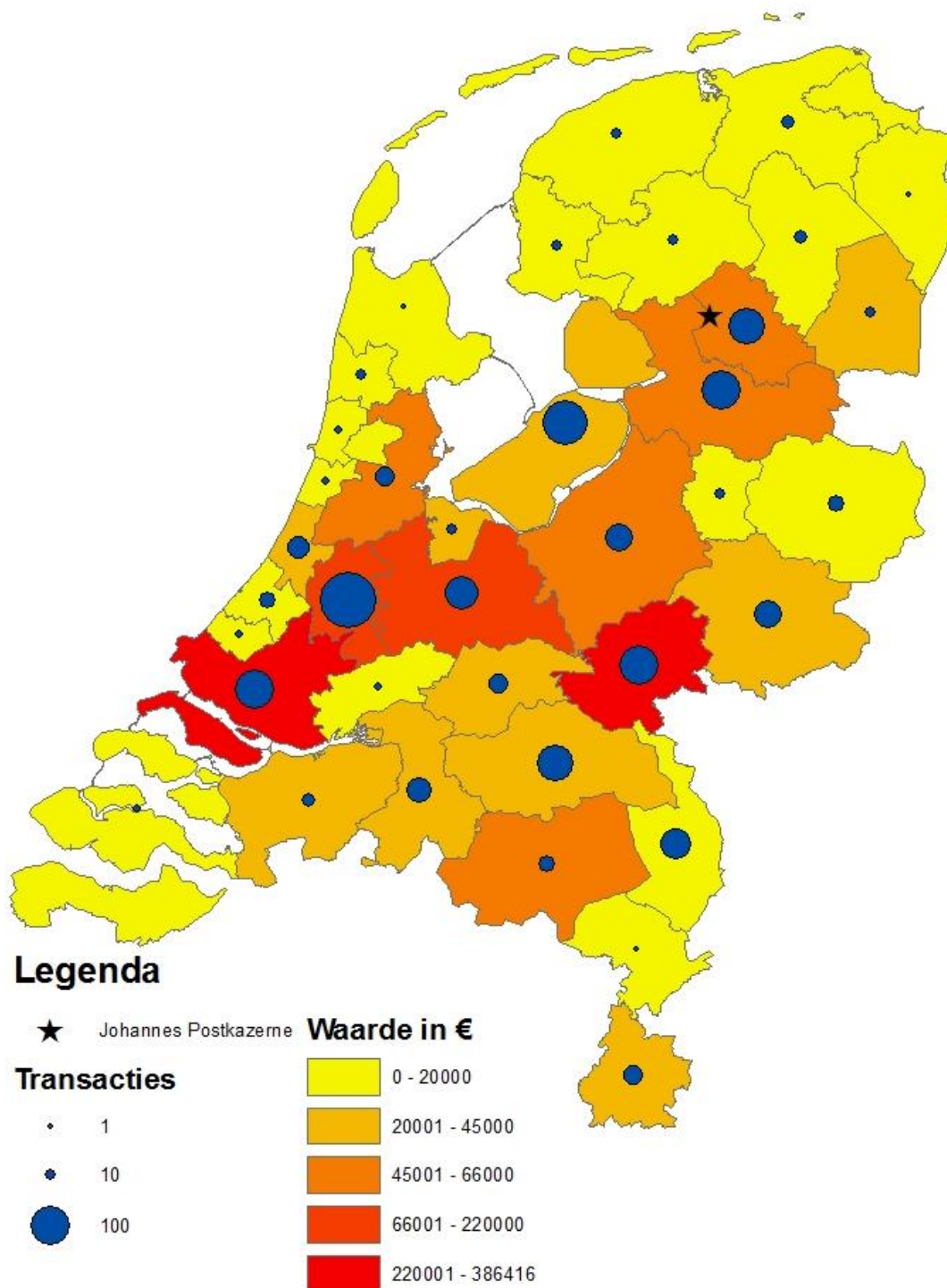
In de vorige paragraaf is uitgebreid ingegaan op de ruimtelijke kenmerken en de economische impact die het personeel van Havelte op de omgeving heeft. Deze paragraaf gaat in op de ruimtelijke en economische kenmerken van de transacties die door de basis met bedrijven worden gedaan.

4.2.1 Ruimtelijke kenmerken bedrijfstransacties

Uit de theorie blijkt dat de uitgaven van Defensie in Nederland voor het grootste deel bestaan uit de personeelskosten. Dit beeld komt ook naar voren wanneer de financiële stromen vanaf Havelte worden geanalyseerd. Toch stroomt er ook direct geld naar het bedrijfsleven als gevolg van transacties die met hen gedaan worden. De financiële waarde en de frequenties van deze transacties worden getoond in Figuur 12.

Het zwaartepunt van de transacties is te vinden in de Randstad en in meerdere COROP-regio's die in het midden van Nederland liggen. De directe omgeving van de basis ontvangt niet bijster veel geld uit de bedrijventransacties. Wel is het zo dat de twee COROP-gebieden die direct rondom de basis liggen, in vergelijking met andere noordelijke regio's, toch nog een redelijke instroom van geld hebben. De overige regio's in Noord-Nederland zijn nagenoeg totaal niet betrokken bij de bedrijventransacties. Deze constatering is opmerkelijk te noemen wanneer dit vergeleken wordt met het

Waarde en frequentie bedrijventransacties Havelte per COROP-regio

Figuur 12: Waarde en aantallen bedrijven transacties

Bron: Eigen bewerking

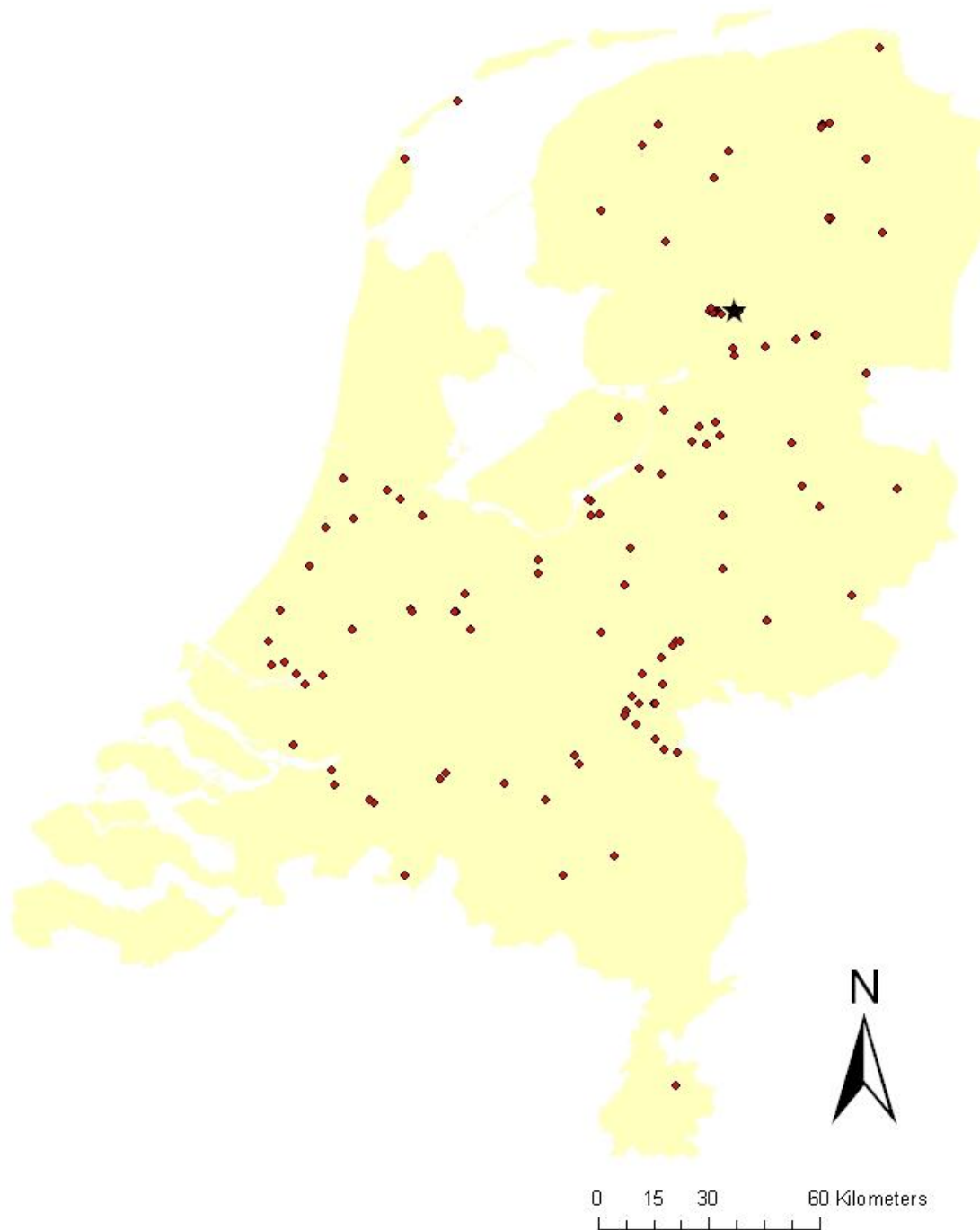
personeel en de inkomens die aan hen betaald worden; hierbij ligt de focus vooral op het noordelijk deel van Nederland. Verder is het opvallend dat er in Noord-Brabant relatief veel zaken worden gedaan met bedrijven, blijkbaar zitten in die regio veel bedrijven die aan Defensie leveren. Het is belangrijk op te merken dat bijna twee miljoen euro aan transacties niet te traceren is naar geografische herkomst. Het ligt voor de hand dat een groot deel van dit bedrag rondom de basis uitgegeven is. Hierdoor hebben de regio's rondom de basis waarschijnlijk een hogere instroom van geld gehad.

Het is logisch te verklaren dat er weinig interactie met het noorden is. De economie in dit deel van het land is relatief ijl. Het is aannemelijk dat veel bedrijven die voor Defensie van belang zijn niet in het noorden gevestigd zijn. Dit blijkt ook uit de data; zaken als wapensystemen en het onderhoud hiervan worden gekocht bij gespecialiseerde bedrijven die veelal in het midden en westen van Nederland zitten. Hiernaast heeft Defensie te maken met raamcontracten voor allerlei diensten en producten, het is aannemelijk dat veel van deze contracten vooral met bedrijven in de Randstad zijn afgesloten.

In Figuur 12 is te zien dat in bepaalde COROP-regio's grote aantallen transacties plaatsvinden. In Figuur 13 is op postcode-6 niveau getoond waar alle bedrijven precies gevestigd zijn die zaken met Defensie hebben gedaan. Uit figuur 13 blijkt dat er veel minder locaties van bedrijven zijn dan dat er transacties plaatsvinden. Hieruit valt te concluderen dat er een relatief klein aantal bedrijven zijn die vele zakelijke transacties met Defensie doen.

De resultaten betreffende Havelte zijn wederom een stuk sterker als deze met andere cases worden vergeleken. Daarom is de spreiding van de transacties in Den Helder en Leeuwarden getoond in Figuur 14 en 15 aan de hand van data van Banis & de Bruin (2011). Wat gelijk in het oog springt, is het grote bedrag aan transacties dat bij beide bases in de thuisregio blijft. Zowel in Leeuwarden als Den Helder ontvangt de

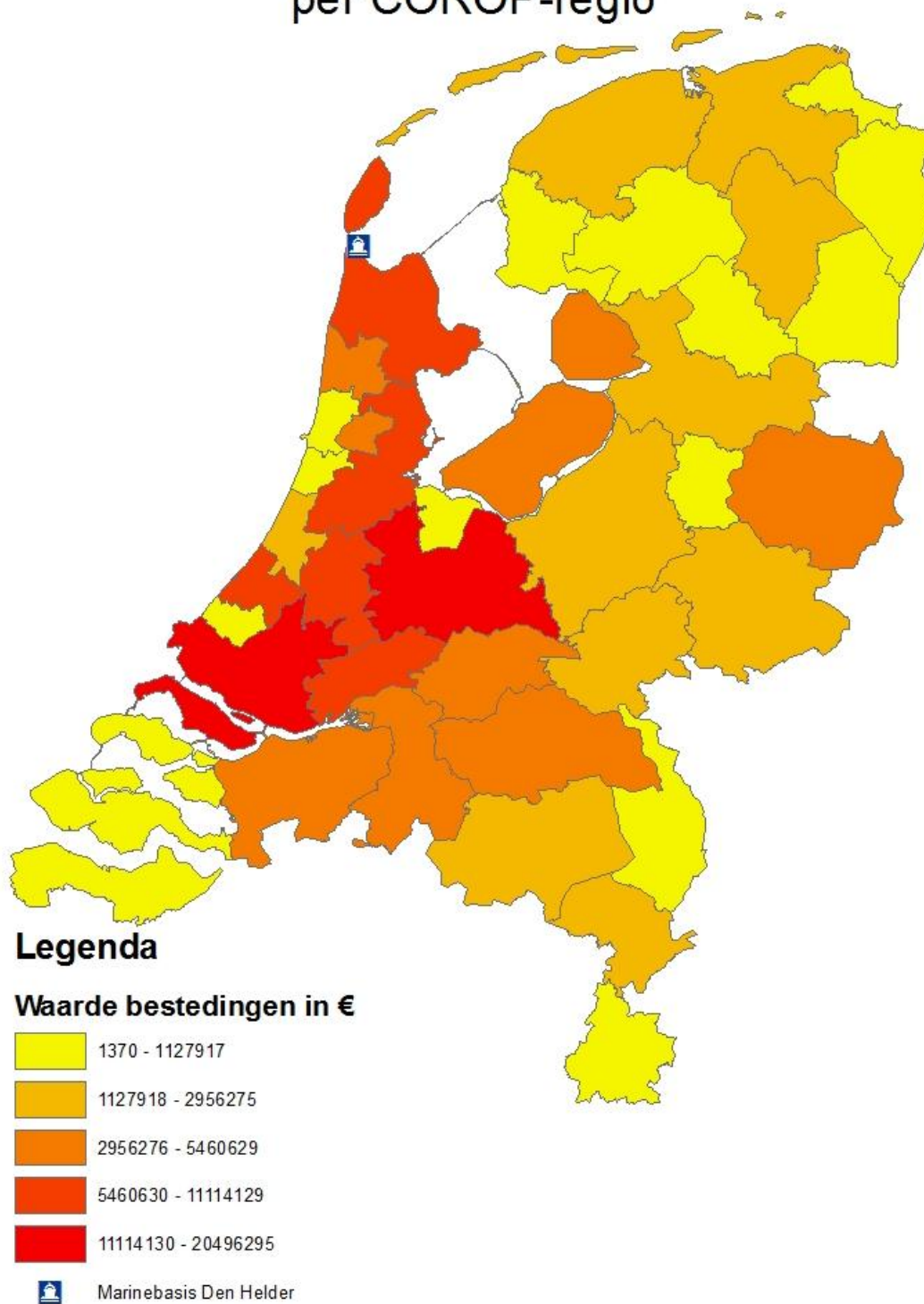
Spreiding bedrijven

Figuur 13: Spreiding bedrijven die leveren aan Havelte

Bron: Eigen bewerking

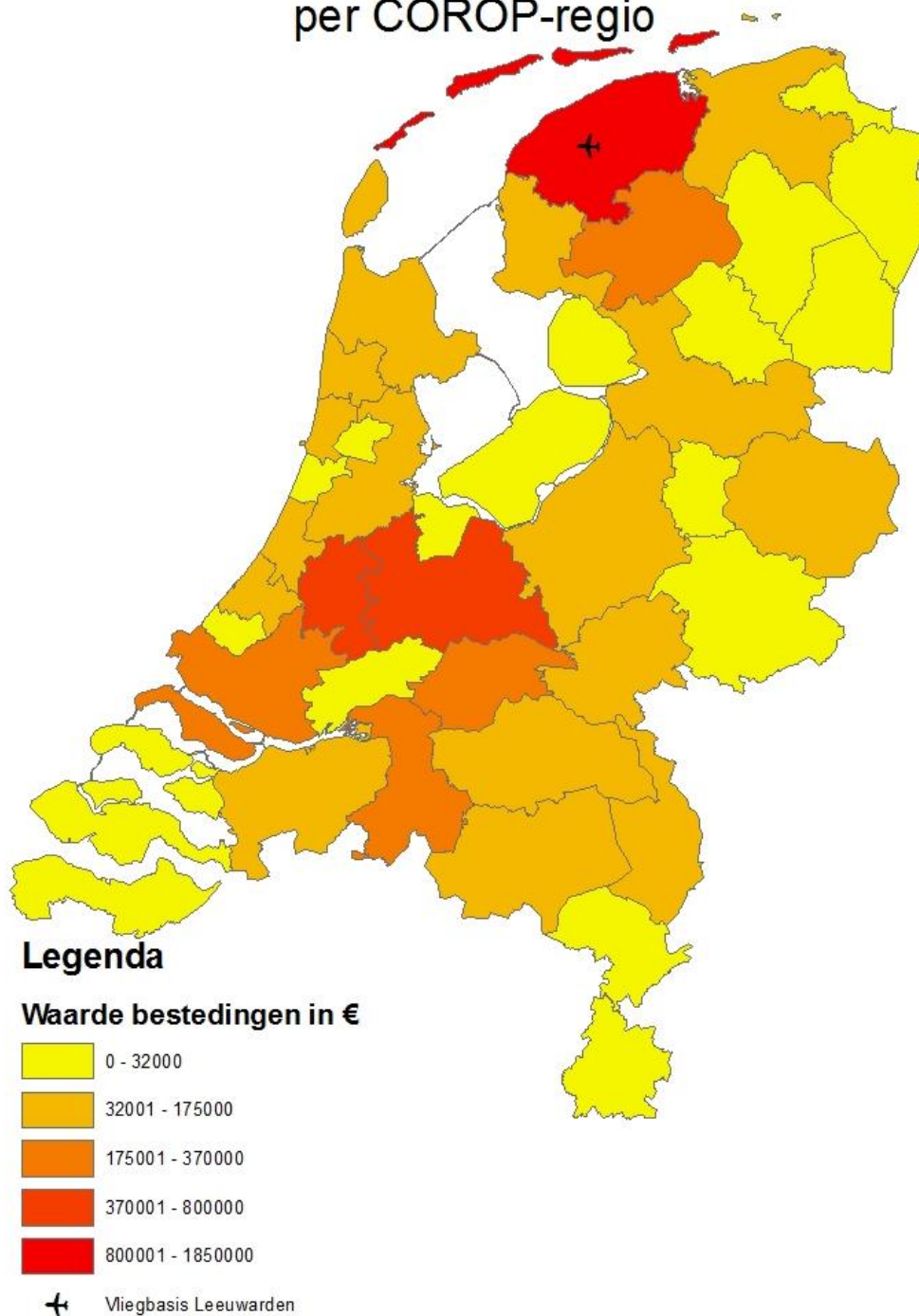
Waarde bedrijventransacties Den Helder per COROP-regio

Figuur 14: Transacties Den Helder per COROP-regio

Bron: Eigen bewerking

Waarde bestedingen Leeuwarden per COROP-regio

Figuur 15: Transacties Leeuwarden per COROP-regio

Bron: Eigen bewerking

thuisregio een bedrag dat tot de hoogste categorie op de kaart behoort. Verder ligt de totale waarde van de bedrijventransacties hoger dan in Havelte. Het westelijk deel van Nederland ontvangt van Den Helder en in iets mindere mate van Leeuwarden veel geld. Het blijkt ook hier weer dat het noordelijk deel van Nederland geen hele grote leverancier van producten en diensten aan Defensie is. Tot slot blijkt dat voor alle drie de bases geldt dat de provincie Utrecht een belangrijke rol speelt als het gaat om de levering van goederen en diensten.

4.2.2 Financiële kenmerken bedrijventransacties

Tabel 11 toont de totale waarde van de transacties die door Defensie met bedrijven zijn gedaan voor zowel de kleine als de grote regio rondom de basis in Havelte. Verder zijn ook de bases in Leeuwarden en Den Helder meegenomen omdat dit goed vergelijkingsmateriaal is. Het eerste dat opvalt, is dat er in weinig verschil is tussen de kleine en de grote regio wat betreft de transacties met bedrijven. Dit blijkt ook uit Figuur 12. Daarnaast blijft er in Havelte weinig geld in de regio, zeker wanneer dit vergeleken wordt met de basis in Leeuwarden. Ook is het opvallend dat er in Havelte veel geld is uitgegeven in het buitenland. Uit analyse van de data blijkt dat een groot bedrag in Noorwegen is gespendeerd; dit is gebeurd tijdens een oefening. De uitgaven in andere landen zijn terug te vinden in Bijlage 3. De bijna twee miljoen euro aan bedrijfstransacties die geen geografische kenmerken bezitten zijn ook in de tabellen niet meegenomen. Deze twee miljoen euro zouden ook hier de verhoudingen waarschijnlijk veranderd hebben. Het is aannemelijk dat het financiële aandeel dat in de regio is uitgegeven, daadwerkelijk groter is. Enerzijds door de eigenschappen van deze uitgaven, die waarschijnlijk veelal rond de bases zijn gedaan en anderzijds door de bevindingen die uit de data over Leeuwarden en Den Helder te halen zijn.

	Regio	Nederland	Buitenland	Totaal
<i>Regio Klein</i>	€102.948,01 (3,6%)	€ 1.528.508,36 (52,8%)	€ 1.263.160,07 (43,6%)	€ 2.894.616,44 (100%)
<i>Regio Groot</i>	€ 132.631,03 (4,6%)	€ 1.498.825,34 (51,8%)	€1.263.160,07 (43,6%)	€ 2.894.616,44 (100%)
<i>Leeuwarden</i>	€2.200.651 (33,3%)	€3,610.732 (54,5%)	€802.790 (12,2%)	€6.605.174 (100%)
<i>Den Helder</i>	€13.778.583 (7,4%)	€148.456.446 (79,1%)	€25.344.199 (13,5%)	€187.579.228 (100%)

Tabel 11: Bedragen bedrijventransacties Havelte, Leeuwarden en Den Helder Bron: Eigen bewerking

Tabel 12 toont de effecten van de bedrijventransacties wanneer deze ingevoerd zijn in de input/output software. Het blijkt dat er van de directe impuls weinig geld overblijft in de vorm van directe effecten. Het is dus te stellen dat veel geld dat aan bedrijventransacties gespendeerd wordt weglekt naar andere regio's. Uit de analyse van de inkomens aan het personeel blijkt dat hier meer geld overblijft voor de regio. De multiplier in onderstaand figuur ligt hoger dan de multiplier voor de inkomens die aan het personeel worden betaald. Dit houdt het directe effect en iets hoger indirect effect creëert.

	Directe impuls	Direct effect	Indirect effect	Totaal effect	Multiplier
<i>R.Klein</i>	€ 102.948,01	€ 18.744,00	€ 3.763,54	€ 22.507,54	1,20
<i>R.Groot</i>	€ 132.631,03	€ 23.939,58	€ 4.770,66	€ 28.710,24	1,20

Tabel 12: Uiteindelijke effecten van bedrijfstransacties op Regio Klein en Groot Bron: Eigen bewerking

4.3 Totale effecten

De totale economische effecten op de kleine en de grote regio zijn weergegeven in Tabel 13. Deze waarden komen sterk overeen met de waarden van de inkomens die naar het personeel worden betaald. Dit komt doordat de waarden van de bedrijventransacties erg laag zijn en dus een klein aandeel in het totaal hebben. Uit voorgaande paragrafen blijkt dat er meer dan 47 miljoen euro naar bedrijven en personeel stroomt. Tabel 13 laat zien dat het uiteindelijk effect voor de kleine regio 4,3 miljoen euro is en dit voor de grote regio 8,6 miljoen bedraagt. Er kan dus geconcludeerd worden dat een groot bedrag van het totale bedrag naar buiten de gedefinieerde regio's stroomt.

	Directe impuls	Direct effect	Indirect effect	Totaal effect	Multiplier
<i>R.Klein</i>	€ 8.733.262,63	€3.841.772,43	€ 531.139,03	€4.372.911,46	1,14
<i>R.Groot</i>	€ 16.734.036,60	€7.280.609,14	€ 984.546,04	€ 8.265.155,18	1,14

Tabel 13: Uiteindelijke totale economische effecten op Regio Klein en Groot Bron: Eigen bewerking

4.4 Versterken interactie met regio

Zoals al uit de inleiding en theorie naar voren is gekomen wil Defensie graag de interactie met de regio versterken. Defensie wil waar mogelijk het liefst zaken doen met lokale partners zodat de basis stevig in de gemeenschap wordt ingebed en er veel draagvlak onder de bevolking gecreëerd wordt. Uit de resultaten van het onderzoek komt naar voren dat er maar een klein deel van de totale bedrijventransacties naar bedrijven in de regio gaat. Uit de analyse van de data blijkt dat er ook nagenoeg geen speelruimte is om sprongen op dit gebied te maken zijn. De transacties die met bedrijven buiten de regio worden gedaan zijn bijna allemaal specialistisch van aard. Dit betekent dat deze opdrachten niet zomaar door elk willekeurig bedrijf vervuld kunnen worden. Te denken valt hierbij aan onderhoud van wapensystemen en opleidingen.

Tevens is het zo dat een groot deel van het geld niet te traceren is. Het zou zo kunnen zijn dat hier nog slagen in gemaakt kunnen worden voor Defensie en het lokale bedrijfsleven maar heel valt niets definitiefs over te zeggen.

Banis & de Bruin (2011) stellen dat de transacties met bedrijven de enige kans biedt om de interactie met de regionale economie te versterken. Uit de voorgaande paragrafen is echter gebleken dat het leeuwendeel van het geld naar het personeel gaat. Het blijkt dat een groot deel van de werknemers buiten de regio woonachtig is en dus ook veel geld buiten de regio uitgeven. Hier is dus een goede slag te slaan voor Defensie in samenwerking met het lokale bedrijfsleven. Samen kunnen zij bekijken hoe lokale producten en diensten afgezet kunnen worden onder het personeel van Defensie. Hierbij valt te denken aan bijvoorbeeld reclame en verspreiding van drukwerk.

4.5 Neveneffecten

Er zijn naast de economische effecten ook tal van neveneffecten die militaire bases op de regio hebben. Waar over de economische effecten veel literatuur voorhanden is ontbreekt dit op het vlak van de neveneffecten. Dit houdt in dat er geen eenduidige definitie te geven is over de inhouds van deze effecten.

4.5.1 Sociale effecten op omgeving

Naast de economische effecten wordt er in de voornamelijk Amerikaanse literatuur relatief vaak gesproken over sociale effecten. De onderzoeken zijn veelal geschreven in de context van sluitingen van bases en de sociale impact die dit op omliggende gemeenschappen heeft.

Uit de analyse van de data komt naar voren dat het personeel van Defensie verspreid woont over vooral het noordelijk deel van Nederland. Dit houdt in dat het aantal werknemers dat direct rondom de basis woont relatief klein is. De basis in Havelte is daarom ook totaal niet te vergelijken met Amerikaans onderzoek wanneer het gaat om de sociale effecten op gemeenschappen rond bases. Waar in de Verenigde Staten hele gemeenschappen zijn die van Defensie afhankelijk is dit in Nederland een stuk minder

het geval. Wel zorgt het personeel van Defensie ervoor dat Havelte en omliggende kernen een stuk bruisender zijn. Het is nog maar de vraag of horecazaken, supermarkten en retailers hun deuren open kunnen houden als het Defensiepersoneel niet aanwezig zou zijn. Zulke voorzieningen hebben een positief effect op gemeenschappen. Hier komt weer naar voren dat sociale effecten veel samenhang vertonen met economische effecten; wanneer de economische effecten van een basis minder sterk worden, zal ook de sociale cohesie in de omgeving afnemen doordat voorzieningen kunnen verdwijnen.

4.5.2 Optreden bij crises

Zoals al in de theorie is vermeld treed Defensie op en springen ze bij wanneer er grootschalige calamiteiten voorvallen. Zo heeft Defensie onder andere bijgesprongen tijdens de vuurwerkramp in Enschede, de Schipholbranden de brand bij Chemiepack in Moerdijk. De basis in Havelte is het eerste aanspreekpunt voor civiele instanties en burgers wanneer er zich crisissituaties voordoen in de provincies Drenthe, Overijssel, Friesland, Groningen Flevoland en Gelderland. In Havelte is voornamelijk 43Mechbrig dankzij haar personeel en voertuigen snel inzetbaar over grote afstanden en voor allerlei uiteenlopende taken.

Zo speelt Defensie en dus ook de basis in Havelte een belangrijke rol bij grootschalige branden. Militairen uit Havelte hebben onder andere de brandweer geassisteerd bij duin- en heidebranden.

Het optreden bij crises is niet in geld uit te drukken en alleen te signaleren als er daadwerkelijk een calamiteit optreedt. Daarom staan mensen misschien niet stil bij de veiligheid die door Defensie gecreëerd wordt. Toch is het belangrijk om dit in acht te nemen.

4.5.3 Natuur

Uit de theorie is gebleken dat natuur belangrijk is voor mensen. Tevens bleek dat er dankzij Defensie uniek Nederlands natuurgebied bewaard is gebleven. Nu Defensie een

steeds kleinere organisatie wordt, heeft het steeds minder land nodig en wordt er dus meer land en natuur teruggegeven aan de bevolking. Zo ook een voormalig oefenterrein ten oosten van Havelte. Dit unieke natuurgebied is aangewezen als Natura 2000 gebied en is een onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Het bestaat uit heide en bos, stuifzand, schraal grasland en vennen. De toekomstige bestemming voor het stuk land moet natuur zijn. Een groot deel is aan Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten gegeven en een andere deel is verkocht aan een particulier en is momenteel natuurgebied.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Grote bedrijven dragen in positieve zin hun steentje bij aan de economische situatie van de regio waarin ze gevestigd zijn. Ze creëren zowel directe werkgelegenheid door banen aan te bieden als indirecte werkgelegenheid doordat er banen bij toeleveranciers gecreëerd worden. Voor militaire bases geldt feitelijk hetzelfde.

Uit voorgaand onderzoek naar regionale economische effecten van militaire bases is gebleken dat er meerdere factoren een bijdrage leveren aan de regionale economie. Er is geconcludeerd dat er twee factoren te onderscheiden zijn die veruit het belangrijkste effect vormen; de inkomens die aan Defensie personeel worden uitbetaald en de transacties die met bedrijven worden gedaan.

Uit dit onderzoek is gebleken dat er veel geld weglekt naar andere regio's wanneer gekeken is naar zowel het personeel als de bedrijventransacties. In het verlengde hiervan ligt de wens van Defensie die willen weten hoe de interactie met de regionale economie versterkt kan worden. Om hier een antwoord op te kunnen geven is in dit onderzoek eerste de regionale economische impact in kaart gebracht. Als gevolg hiervan kunnen er conclusies getrokken worden en kunnen er aanbevelingen worden gedaan.

In eerste instantie is het logisch om voor het versterken van de regionale interactie te kijken naar bedrijventransacties. Dit is relatief eenvoudig door Defensie zelf te beïnvloeden; ze moeten ervoor zorgen dat meer middelen lokaal aangewend. Dit houdt in dat lokale bedrijven opdrachten moeten krijgen ten faveure van bedrijven die buiten de regio gevestigd zijn. In theorie klinkt dat haalbaar maar de praktijk wijst uit dat dit een stuk ingewikkelder is.

Veel zaken liggen vast in raamcontracten waardoor er in Havelte niet altijd gekozen kan worden voor lokale bedrijven. Tevens is het zo dat transacties die een waarde van meer dan €1250 vertegenwoordigen nationaal of zelfs Europees moeten worden aanbesteed. Daarnaast heeft Defensie specialistische producten en diensten nodig die niet door elk willekeurig bedrijf geleverd kunnen worden. Het blijkt uit dit onderzoek dat er nauwelijks

speelruimte is om binnen de regio de interactie met lokale bedrijven te versterken als gevolg van een andere invulling van de bedrijventransacties. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat bijna twee miljoen euro aan transacties niet geanalyseerd is omdat deze bedragen niet op geografische locatie thuisgebracht kunnen worden. Het zou kunnen zijn dat hier nog winst geboekt kan worden wanneer het gaat om versterken van de regionale interactie, hier kan echter niets definitiefs over gezegd worden.

Er valt voor het regionale bedrijfsleven wellicht wel winst te behalen uit een andere bron; het personeel. In het onderzoek van Banis en de Bruin (2011) is gesteld dat hier voor Defensie eigenlijk weinig winst te behalen valt omdat er geen invloed op het personeel uitgeoefend kan worden, dit hoeft echter helemaal niet het geval te zijn

Uit dit onderzoek is gebleken dat veel werknemers van de basis buiten de regio woonachtig zijn. De optimale situatie voor de regionale economie is dat alle werknemers in de nabijheid van de basis wonen en daar dus het overgrote deel van hun inkomen spenderen. Dit is echter een utopie; het personeelbestand zal altijd grotendeels verspreid over het land blijven wonen.

De mogelijkheid bestaat om werknemers te motiveren zich in de regio te gaan vestigen. Het meest voor de hand liggende scenario is hierbij om te focussen op de ongeveer 500 extra militairen die de komende jaren in Havelte gestationeerd zullen worden. In samenwerking met de gemeentes rondom de basis is het erg interessant om te onderzoeken hoe deze mensen aangetrokken kunnen worden. Hiernaast kan er gekeken worden naar de mogelijkheid om andere personeelsleden aan te trekken. Dit is zowel voor Defensie, de gemeentes als de regionale economie een gunstig iets.

Bovenstaande zal echter niet eenvoudig te bewerkstelligen zijn. Personeel van Defensie krijgt veelal aanstellingen voor enkele jaren en hebben niet altijd de zekerheid dat aflopende contracten verlengd worden. Daarnaast is het de laatste decennia een trend dat mensen niet meer zo snel met hun werk mee verhuizen. Tot slot werken ook het huidige economische klimaat en de vastzittende huizenmarkt tegen. Toch kan dit dusdanig waardevol voor de regio zijn dat aanvullend onderzoek nodig is om dit in beeld te brengen.

Dan is er nog de mogelijkheid om te kijken naar de grote groep werknemers die buiten de regio wonen en die werken op de basis. Deze mensen geven het grootste deel van hun inkomen uit in het eigen woongebied. Om de regionale economie te versterken is het nodig dat deze mensen producten en diensten in de regio gaan afnemen. Hierin kan Defensie samenwerken met het lokale bedrijfsleven om te kijken hoe dit ingevuld kan worden. Te denken valt aan lokale ondernemers die speciale acties voor Defensie personeel houden en winkels en bedrijven uit de omgeving die promotiemateriaal aanleveren. Hierin kan Defensie een ondersteunende rol spelen.

Er dient wel rekening gehouden te worden met het feit dat lang niet al het geld dat in een regio wordt uitgegeven ook daadwerkelijk in de lokale economie van die regio zal belanden. Dit komt duidelijk naar voren in dit onderzoek. Als gevolg van belastingen en weglekeffecten komt van de ruim 16 miljoen euro aan inkomens die naar de grote regio stromen uiteindelijk maar 8,2 miljoen euro daadwerkelijk terecht in deze regionale economie.

Enkele neveneffecten van militaire bases zijn kort beschreven aan de hand van een literatuurstudie. Het blijkt dat sociale effecten het vaakst genoemd worden. Deze effecten zijn in Nederland lang niet zo belangrijk als in de Verenigde Staten omdat het personeel hier veel meer gespreid woont. De literatuurstudie is te kort geweest om definitieve uitspraken over de sociale effecten in Nederland maar het lijkt zo te zijn dat door het uitsmeereffect de sociale effecten op gemeenschappen niet heel groot zullen zijn. Dit neemt niet weg dat meer dan 1500 gezinnen leven van inkomens die Defensie uitbetaald, op het niveau van het gezin is dus basis dus erg belangrijk te noemen.

6.1 Neveneffecten

Dit onderzoek heeft de neveneffecten beschreven aan de hand van een korte literatuurstudie. Ongetwijfeld zijn er nog vele andere neveneffecten van militaire bases die niet in dit onderzoek beschreven zijn. Hier liggen mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

6.2 Sociale Effecten

De sociale effecten zijn in dit onderzoek niet erg uitgebreid beschreven. De mogelijkheid bestaat om voor militaire bases in het algemeen of voor een enkele basis als casestudie onderzoek te doen naar deze effecten. Te denken valt aan een kwalitatief onderzoek waarbij lokale stakeholders in kaart worden gebracht en worden geïnterviewd. Hierdoor kan een beeld worden geschept van het sociale belang die militaire bases op gemeenschappen hebben.

6.3 Verhuisbereidheid

Uit dit onderzoek komt naar voren dat het niet heel waarschijnlijk is dat er veel werknemers bereid zijn om te verhuizen. Toch is dit de moeite waard om te onderzoeken. Voor regionale economieën is het erg gunstig als er meer mensen wonen zodat er bijvoorbeeld meer geconsumeerd wordt. Een kwalitatief onderzoek naar de woonvoorkeuren en woonwensen van Defensiewerknemers eventueel in samenwerking met betrokken gemeentes zou antwoord op deze vraag kunnen bieden.

6.4 Versterken regionale interactie

In de conclusie is uitgebreid beschreven hoe de regionale interactie met het bedrijfsleven verbeterd kan worden. Hierin zijn enkele suggesties gedaan over hoe dit bewerkstelligd kan worden. Het blijkt dat de beste kansen bij het personeel liggen. Het is erg nuttig om hier aanvullend onderzoek naar te doen. Zo kan gekeken worden waar het personeel behoefte aan heeft en hoe lokale bedrijven dit kunnen invullen. Dit kan ertoe leiden dat er uiteindelijk meer geld in de regio rondom bases blijft.

Boeken:

Vlis van der, I. (2012) Militairen op de Veluwe. Boom Amsterdam

Artikelen

Burress, B. (1989) Economic impact multipliers for Kansas. Kansas business review, 12-3.

Bohte, W. & Maat, K. (2004) Attitudes en preferenties in de relatie tussenverplaatsingsgedrag en locatiekeuzes van huishoudens

Crompton, J., Lee, S., & Shuster, T. (2001) A guide for undertaking economic impact studies: The Springfest example. Journal of travel research, 80-87.

Dardia, M., Mc Carthy, K.F., Malkin, J. & Vernez, G. (1996) The effects of military base closures on local communities. Santa Monica, Rand.

Harper, R., Pooley, P. K. & Scheibe, M. (2008) Florida Defense Industry Economic Impact Analysis.

Hull, J.M. (2007) Module: IMPLAN Economic Impact Model

Innes, J., Bradshaw, T.K., Kroll, C., Al-Ayat, R., Corley, M., Harlan, J., Kirschenbaum, J. & Moody, J. (1994) Defense industry, base closure, and the California Economy. Berkely: Institute of urban and regional Development.

Marrewijk van C. (1996) Agglomeratie-effecten. ESB, 81e jaargang, nr. 4056, pagina 410

Thanner, M. & Segal, M. (2007) When military leaves and places change: Effects of the closing of an army post on the local community. *Armed Forces & Society*.

Veeneklaas, F.R., Salverda, I.E., Dam van, R.I & During, R. (2012). Empirisch onderzoek naar de relatie Mens-Natuur/Groen. Alterra Wageningen

Weisbrod, G. & Weisbrod, B. (1997) Measuring economic impacts of projects and programs.

Rapporten:

Banis, D. & Bruin de, M. (2011). Een militaire basis, versterking voor de regio?

Bekkers, F., Boer de, M., Esch van, J., Korteweg R., Selleslaghs, J. & Wijninga, P. (2012) De Waarde van Defensie. *The Hague Centre for Strategic Studies (HCSS)*

ING (2012) Grote regionale verschillen in woon-werkbalans.

Loveland, R., Goodman, M., Hoover, M., Proshina, A., & Proulx, W. (2007). The Massachusetts defense industry: Characteristics and economic impact. Economic and Public Policy Research Unit, University of Massachusetts Donahue Institute.

Sandag. (onbekend) What are industrial clusters?

Beschikbaar via: http://www.sandag.org/rta/transfer/industrial_clusters.pdf

SDMAC. (2011). San Diego- military economic impact study. San Diego: San Diego Military Advisory Council.

Sommers, P. (2004). Economic impacts of the military bases in Washington Office of financial management.

SQW Consulting. (2010). The economic impact of military presence in North Yorkshire.

Stehlik, D., Jennings, G. & Dwyer, L. (2004) A socio-economic impact study of defence force activity in Central Queensland Australia

Websites

CBS. (2011) gemeenten. Beschikbaar via:

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=03759ned&D1=0,15&D2=129&D3=532,743,841&D4=22-24&HDR=T&STB=G2,G1,G3&VW=T>

CBS(2012) Bevolking; geslacht, leeftijd, burgerlijke staat en regio. Beschikbaar via:

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=03759NED&D1=0&D2=129&D3=19-26&D4=23&HDR=T&STB=G2,G1,G3&VW=T>

Gezondheidsraad (2004).Natuur en gezondheid. Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden.

Beschikbaar via: <http://www.gezondheidsraad.nl/nl/adviezen/natuur-en-gezondheid-Invloed-van-natuur-op-sociaal-psychisch-en-lichamelijk-welbevinden>

Google Maps (2012) Beschikbaar via: maps.google.nl

VNO-NCW Noord (2011) Sluiting JWF kazerne in Assen economisch onverantwoord.

Beschikbaar via: <http://www.vno-ncwnoord.nl/publicaties/2011/03/22/sluiting-jwf-kazerne-assen-economisch-onverantwoor/>

Overig

Gaast van der, R. (2012) Persoonlijke communicatie.

Louw van der H. (2011) Interview

Stelder (2012) Persoonlijke communicatie

Trouw (2005) Militairen vertrekken uit Seedorf Beschikbaar via:

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1566863/2005/12/20/Militairen-vertrekken-uit-Seedorf.dhtml>

Bijlagen

Bijlage 1

Salarisschalen voor militairen van de Koninklijke Landmacht met ingang van 1 juli 2008 (maandbedragen in euro's).

Salaris- nummer	Slid3	Slid2	Slid1	Klp/ Kpl	Sgr	Sgru	Sm	Aoo	Tint	Eint	Kap	Maj	Lkol	Kol	Bgen	Genn	Lgen/ Genn	Gen/lgen
0	885,81	923,05	1130,91	1197,35	1266,30	1316,63	1366,96											
1	994,03	1036,29	1292,47	1368,47	1446,99	1504,36	1562,24											
2	1115,82	1162,63	1453,53	1539,59	1628,19	1692,60	1757,52											
3	1251,20	1304,04	1615,10	1710,72	1808,86	1834,02	1880,84											
4	1352,87	1414,26	1656,37	1761,55	1866,73	1893,42	1952,81											
5	1554,69	1599,48	1699,14	1792,25	1924,62	1952,81	2063,53											
6	1572,31	1623,65	1744,44	1822,46	1953,80	2001,63	2093,21											
7	1590,93	1648,80	1778,67	1851,14	1982,00	2031,33	2093,21											
8	1609,56	1673,97	1812,89	1881,84	2010,69	2063,53	2125,44											
9	1628,19	1698,64	1845,60	1909,52	2038,86	2093,21	2156,65											
10	1646,80	1724,31	1879,82	1941,73	2068,05	2125,44	2189,87											
11	1665,43	1749,96	1911,54	1970,43	2095,23	2156,65	2221,06											
12	"	"	1947,78	1997,60	2121,41	2189,87	2255,29											
13	"	"	1978,96	2025,28	2153,63	2221,06	2289,52											
14	"	"	"	2052,46	2187,84	2255,29	2322,73											
15	"	"	"	2080,65	2220,05	2289,52	2360,48											
16	"	"	"	"	2255,29	2322,73	2397,21											
17	"	"	"	"	2289,52	2360,48	2435,45											
18	"	"	"	"	2322,73	2397,21	2473,72											
19	"	"	"	"	2360,48	2435,45	2511,97											
20	"	"	"	"	2397,21	2473,72	2550,72											
21	"	"	"	"	2435,45	2511,97	2599,55											
22	"	"	"	"	2473,72	2550,72	2637,79											
23	"	"	"	"	2511,97	2599,55	2678,57											
24	"	"	"	"	2550,72	2637,79	2712,80											
25	"	"	"	"	2599,55	2678,57	2749,53											
26	"	"	"	"	2637,79	2712,80	2787,78											
27	"	"	"	"	2678,57	2749,53	2828,55											
28	"	"	"	"	2712,80	2787,78	2866,30											
29	"	"	"	"	2749,53	2828,55	2927,20											
30	"	"	"	"	2787,78	2866,30	2984,58											
31	"	"	"	"	2828,55	2927,20	3042,45											
32	"	"	"	"	2866,30	2984,58	3042,45											
33	"	"	"	"	2927,20	2984,58	3102,34											
34	"	"	"	"	2984,58	3042,45	3161,22											
35	"	"	"	"	3042,45	3102,34	3161,22											
36	"	"	"	"	3102,34	3161,22	3161,22											
37	"	"	"	"	3161,22	3161,22	3161,22											
38	"	"	"	"	3161,22	3161,22	3161,22											

Bijlage 2&3:

Zie Cd-rom